

Jadwiga Stawnicka

**Studium porównawcze
nad kategorią
semantyczno-słowotwórczą *Aktionsarten*
w języku rosyjskim i polskim**

Tom I

Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2009

NR 2684

Redaktor serii: Językoznawstwo Słowiańskie
Henryk Fontański

Recenzent
Roman Laskowski

Monografia została napisana w ramach projektu *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słowotwórczą Aktionsarten w językach słowiańskich* sfinansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Numer projektu N104 012 31/0898

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

**Studium porównawcze
nad kategorią
semantyczno-słowotwórczą *Aktionsarten*
w języku rosyjskim i polskim**

Tom I

Czasowniki z formantami modyfikacyjnymi

Spis treści

Uwagi wstępne — zagadnienia teoretyczne	7
Cel i przedmiot pracy. Metoda opisu	7
Pojęcie modyfikacji i mutacji w zakresie słowotwórstwa czasowników odczasownikowych	11
Rodzaje akcji (<i>Aktionsarten</i>) w literaturze lingwistycznej	18
<i>Aktionsarten</i> a system aspektowy	28
Proponowany zakres kategorii <i>Aktionsarten</i>	35
Podstawy klasyfikacji <i>Aktionsarten</i>	37
<i>Aktionsarten</i> w tekście	42
1. Modyfikacje temporalne w języku rosyjskim i polskim	
1.1. Modyfikacje fazowe w języku rosyjskim i polskim	47
1.1.1. Inicjalny rodzaj akcji (grupa inchoatywna, ingresywna, inicjalno-momentalna i inicjalno-augmentatywna)	48
1.1.2. Finalny rodzaj akcji (grupa finitywna, kompletywno-deminutywna i limitywna)	77
1.1.3. Podsumowanie	87
1.2. Modyfikacje determinatywne w języku rosyjskim i polskim	92
1.2.1. Determinatywno-augmentatywny rodzaj akcji	93
1.2.2. Determinatywno-deminutywny rodzaj akcji	100
1.2.3. Determinatywno-momentalny rodzaj akcji	113
1.2.4. Podsumowanie	115
1.3. Modyfikacje relacyjne w języku rosyjskim i polskim	119
1.3.1. Iteratywno-prospektywny rodzaj akcji	119
1.3.2. Iteratywno-reduplikatywny rodzaj akcji	122
1.3.3. Iteratywno-suplementarno-deminutywny rodzaj akcji	126
1.3.4. Komitatywno-deminutywny rodzaj akcji	133
1.3.5. Podsumowanie	136

2. Modyfikacje kwantyfikacyjne w języku rosyjskim i polskim (kwantyfikacja stopnia realizacji akcji)

2.1. Modyfikacje augmentatywne w języku rosyjskim i polskim	139
2.1.1. Ponadnormatywny rodzaj akcji	140
2.1.2. Augmentatywny rodzaj akcji	143
2.1.3. Augmentatywno-iteratywny rodzaj akcji	168
2.1.4. Podsumowanie	172
2.2. Modyfikacje deminutywne w języku rosyjskim i polskim	176
2.2.1. Podnormatywny rodzaj akcji	177
2.2.2. Deminutywny rodzaj akcji	179
2.2.3. Deminutywno-iteratywny rodzaj akcji	187
2.2.4. Podsumowanie	193

3. Modyfikacje iteratywne w języku rosyjskim i polskim

3.1. Modyfikacje jednokrotne	196
3.1.1. Semelfaktywny rodzaj akcji	196
3.2. Modyfikacje niejednokrotne	202
3.2.1. Iteratywny rodzaj akcji	202
3.2.2. Dystrybutywno-augmentatywny rodzaj akcji	208
3.2.3. Kumulatywno-augmentatywny rodzaj akcji	223
3.2.4. Przemienny rodzaj akcji	228
3.2.5. Podsumowanie	229

Zakończenie

Klasyfikacja rodzajów akcji w języku rosyjskim i polskim	235
Poliprefiksalne czasowniki z formantami modyfikacyjnymi w języku rosyjskim i polskim	238
Podobieństwa i różnice w dystrybucji formantów słowotwórczych w języku rosyj- skim i polskim dla poszczególnych rodzajów akcji (zróżnicowanie jakościowe i ilościowe)	241

Wykaz źródeł	265
------------------------	-----

Bibliografia	269
------------------------	-----

Резюме	284
------------------	-----

Summary	286
-------------------	-----

Uwagi wstępne — zagadnienia teoretyczne

Cel i przedmiot pracy. Metoda opisu

Celem niniejszej pracy jest stworzenie synchronicznego opisu kategorii semantyczno-słotwórczej *Aktionsarten* w dwóch językach słowiańskich — rosyjskim i polskim. Monografia została napisana w ramach projektu *Studium porównawcze nad kategorią semantyczno-słotwórczą Aktionsarten w językach słowiańskich*¹. W pracy nad projektem przyjęto dwa kierunki postępowania badawczego. Z jednej strony zmierza się do ustalenia i sklasyfikowania *Aktionsarten* w języku rosyjskim i polskim (tom 1.), z drugiej zaś — do wyznaczenia odpowiedników tekstowych rosyjskich *Aktionsarten* w języku polskim na podstawie korpusu materiałowego, zawierającego współczesne rosyjskie teksty artystyczne i ich przekłady na język rosyjski (tom 2.). Kierunek ten obejmuje także badania, dla których język rosyjski jest językiem przekładu (ukierunkowanie polsko-rosyjskie).

Tom 1. monografii poświęcony jest charakterystyce kategorii semantyczno-słotwórczej *Aktionsart* w języku rosyjskim i polskim ze wskazaniem podobieństw i — szczególnie — różnic w budowie tej kategorii w analizowanych językach. W niniejszej pracy został użyty niemiecki termin *Aktionsarten* lub polski „rodzaje / rodzaj akcji”, którym odpowiada rosyjski termin „способ глагольного действия” i czeski „způsob slovesného děje”. Nie stosuję natomiast terminu „rodzaj czynności”, gdyż sugerowałby, iż do kategorii tej należą wyłącznie czasowniki czynnościowe. Termin „akcja” jest nadrzędny wobec czynności, procesu i stanu.

¹ Projekt został sfinansowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Numer projektu N104 012 31/0898.

A.A. Potiebnia, G. Uljanow i F.F. Fortunatow w kontekście badań nad aspektem używają terminów „подвид” i „степень действия”. W.W. Winogradow analizuje zmiany znaczeniowe czasowników spowodowane derywacją prefiksálną i prefiksálno-sufiksálną, posługując się terminem „разряды глаголов” (ВИНОГРАДОВ, 1947: 530 i nast.). Modyfikacje znaczeniowe podstaw werbalnych były przedmiotem zainteresowania E. Ziemskiej (ЗЕМСКАЯ, 1955: 7 i nast.) w artykule poświęconym czasownikom jednoaspektowym, chociaż autorka nie używa terminu „rodzaj czynności”. A.W. Isaczenko (ИСАЧЕНКО, 1960: 209) posługuje się terminem „совершаемость глагольного действия”. Ju.S. Masłow (МАСЛОВ, 1959: 157—312) i N.S. Awilowa (АВИЛОВА, 1976: 259—316) używają terminu „способ глагольного действия”. Spotykany jest również termin „способ протекания действия” (ПАЧКОВСКИЙ, 1955; БАЛИН, 1955) i „акционсарт” (БОРОДИЧ, 1955; ПОПОВА, 2004)².

W *Uwagach wstępnych* przedstawiono stan badań w zakresie opisu kategorii *Aktionsarten* w językach słowiańskich i jej związku z kategorią aspektu, omówiono różnice między modyfikacją a mutacją w zakresie derywacji czasowników odczasownikowych na podstawie literatury przedmiotu, a także zaproponowano definicję kategorii *Aktionsarten* oraz podstawy klasyfikacji tej kategorii w języku rosyjskim i polskim. Rozdział 1. poświęcony jest charakterystyce modyfikacji temporalnych w języku rosyjskim i polskim. Wyróżniono w nim trzy podrozdziały poświęcone modyfikacjom fazowym, determinatywnym oraz relacyjnym w obu językach. Rozdział 2. dotyczy modyfikacji kwantyfikacyjnych, tj. augmentatywnych i deminutywnych, a rozdział 3. — modyfikacji iteratywnych w obu językach. Każdy z podrozdziałów kończy się podsumowaniem wskazującym cechy wspólne dla języka rosyjskiego i polskiego oraz cechy charakterystyczne dla każdego z porównywanych języków. Rozdział 4. zawiera klasyfikację *Aktionsarten* w obu językach, scharakteryzowano tu czasowniki poliprefiksálne z formantami modyfikacyjnymi w języku rosyjskim i polskim, a także zestawiono podobieństwa i różnice w zakresie środków werbalnych służących do wyrażania kategorii *Aktionsarten* w badanych językach, wynikające z opisu i analizy tej kategorii w języku rosyjskim i polskim.

Uwzględniając derywaty należące do zasobów leksykalnych omawianych języków, skoncentrowano się na licznych typach słowotwórczych, przy czym typu rzadkie i izolowane nie zostały scharakteryzowane. Uwzględniono nie tylko charakter formantów słowotwórczych, za pomocą których tworzony jest dany rodzaj akcji, ale także charakter podstaw, od których tworzone są cza-

² Termin *Aktionsarten* używany jest w literaturze lingwistycznej w dwóch znaczeniach: klasy semantycznej oraz morfologiczno-syntaktycznej; zob. grupy A i B wymienione przez R. STEINITZ (1976). Historię użycia terminu omawiają m.in. ANDERSON (1972), ISAČENKO (1962), KĄTNY (1994), STAWNICKA (2002).

sowniki różnych rodzajów akcji, dokonaność lub niedokonaność podstawy, status danego rodzaju akcji w omawianym języku, ograniczenia w tworzeniu rodzaju akcji oraz charakterystyki syntaktyczne (użycie określników adverbialnych). Wyniki badań zestawiono w tabelach (tabele III i IV). Zamieszczono także tabele obrazujące liczebność typów słowotwórczych należących do *Aktionsarten* w każdym z języków (tabele V i VI). Wyróżniono 5 grup: A (liczba derywatów ponad 200), B (od 100 do 200 derywatów), C (od 50 do 100 derywatów), D (od 20 do 50 derywatów) oraz E (do 20 derywatów).

Na drugim etapie (tom 2.) zbadane zostaną strategie translatorskie w przekładzie rosyjskich *Aktionsarten* na język polski oraz z języka polskiego na język rosyjski. W celu ustalenia ekwiwalentów tekstowych czasowników należących do *Aktionsarten* w obu językach zostaną zebrane przykłady z rosyjskiej literatury pięknej oraz z tekstów tłumaczonych na język polski różnych tłumaczy, a także z polskiej literatury pięknej oraz tekstów przełożonych na język rosyjski³. Przedmiotem zainteresowania będą również przykłady zastosowania w tekście języka docelowego czasowników, reprezentujących rodzaje akcji w zestawieniu z tekstem wyjściowym. Pozwoli to ujawnić tendencje stosowania w przekładzie rodzajów akcji w zależności od występowania rodzajów akcji w tekście wyjściowym lub innych sposobów wyrażania znaczeń akcyjnych. Zamierzam przy tym abstrahować od oceny artystycznej i literackiej jakości przekładu. Konfrontacja przekładowa ma na celu wskazanie ekwiwalentów *Aktionsarten* w każdym z języków na różnych płaszczyznach językowych.

Charakterystyka par kontekstów języka oryginału i przekładu służy również wskazaniu możliwości, kiedy znaczenia sposobu modyfikacji akcji podstawowej nie są wyrażane (tzw. transformacje przekładowe)⁴. Starłam się odpowiedzieć na pytanie, czy istnieje związek między wyborem strategii translatorskiej a przynależnością *Aktionsarten* do poszczególnych grup. Uzasadniając sposób istnienia w każdym z badanych języków kategorii semantyczno-słowotwórczej *Aktionsart*, trzeba zdawać sobie sprawę z tego, że jej pozycja w badanych językach nie jest identyczna, a przy przekładzie na inny język używane są często odmienne środki wyrażania, które należy wskazać, opracować i sklasyfikować. Wyniki badań zostaną przedstawione ilościowo, w zestawieniach tabelarycznych.

Podkreślić należy brak opracowań monograficznych o kategorii *Aktionsarten* w językach słowiańskich, dotyczących nie tylko statusu tej kategorii w poszczególnych językach, ale również różnic i podobieństw w zakresie środków

³ Korpus przekładowy obejmować będzie teksty od przełomu wieków XIX i XX do tekstów XXI-wiecznych.

⁴ O transformacjach w przekładzie rosyjskich *Aktionsarten* na język niemiecki zob. STAWNICKA, 2002a.

wyrażania tej kategorii oraz możliwości przekładowych na inne języki słowiańskie i niesłowiańskie⁵ (zob. podrozdział *Rodzaje akcji (Aktionsarten) w literaturze lingwistycznej*).

Rezultaty przeprowadzonych badań mogą być wykorzystane w praktyce translatorskiej i leksykograficznej. Badany materiał może okazać się przydatny w leksykografii przy redagowaniu słowników zarówno przekładowych, jak i jednojęzycznych, a także w translatoologii. Może zostać wykorzystany nie tylko przez studentów studiujących specjalności slawistyczne w Polsce, ale także przez neofilologów i polonistów interesujących się zagadnieniami aspektologicznymi i słotwórczymi oraz przez nauczycieli i uczących się języka rosyjskiego i polskiego.

Materiał został wyekscerpowany z podstawowych dzieł leksykograficznych z zakresu języka rosyjskiego i polskiego, będących zbiorem leksyki normatywnej każdego z tych języków⁶.

W tomie 1. zgromadzono materiał według przynależności leksemów czasownikowych do poszczególnych rodzajów akcji, przy czym kryterium decydującego o kolejności prezentacji materiału nie stanowiła liczebność poszczególnych kategorii i typów słotwórczych, lecz podział uwarunkowany zasadami przedstawionymi w podrozdziale *Podstawy klasyfikacji Aktionsarten* rozdziału 1. Przy omawianiu poszczególnych grup rodzajów akcji w każdym z języków wykorzystano przykłady kontekstowe, zaczerpnięte z rosyjskiej i polskiej literatury pięknej, internetowych źródeł tekstowych, zasobów bibliotek wirtualnych rosyjskich i polskich, korpusów tekstowych języka rosyjskiego i polskiego przy użyciu poszukujących programów komputerowych⁷, przykłady z literatury aspektologicznej, a także własne. Przykłady użyc opisywanych czasowników stanowią podstawę materiału ilustrującego prezentowane rozważania. Przy badaniu ekwiwalentów przekładowych wykorzystane zostały dzieła współczesnej rosyjskiej literatury pięknej w tłumaczeniu na język polski oraz tłumaczenia z języka polskiego na język rosyjski⁸.

Książka ta w żadnym razie nie pretenduje do miana kompletnego opisu poruszanych w niej kwestii. Nie przynosi też w pełni zadowalających odpowiedzi na stawiane pytania i wątpliwości. Szeroki zakres materiału, trudności jednoznacznego przypisania poszczególnych czasowników do rodzajów akcji

⁵ O sposobach przekładu rosyjskich *Aktionsarten* na język niemiecki zob.: МАЛЫШКИНА, 1976: 70—81; 1977: 113—128; СТАВНИЦКА, 1998; 1999; 2000a, 2000b; 2002a, 2002b; 2003a; 2004; 2005a, 2005c; natomiast o polskich *Aktionsarten* na język niemiecki zob.: КАТНЫ, 1989; 1994; 1996; 2000.

⁶ Pełny wykaz źródeł leksykograficznych zamieszczono na końcu pracy.

⁷ Wykaz źródeł, z których zaczerpnięto przykłady (w tym pełny wykaz korpusów), zamieszczono na końcu pracy.

⁸ Spis źródeł zostanie zamieszczony w tomie 2.

zdeteterminowały szereg uproszczeń klasyfikacyjnych, wyeksponowanie zjawisk należących do sfery centralnej i przesunięcie w stronę peryferii zjawisk nieprototypowych. W trakcie badań czasowników modyfikacyjnych nasunęło się wiele problemów, które nie znalazły rozwiązania w tej książce, zostały jednak zasygnalizowane jako punkt wyjścia do dalszych badań nad kategorią rodzajów akcji w językach słowiańskich.

Pojęcie modyfikacji i mutacji w zakresie słowotwórstwa czasowników odczasownikowych

Już S. Agrell, a później Z. Klemensiewicz wyróżnili przedrostki nadające czasownikowi nowe znaczenie oraz przedrostki nienadające czasownikowi nowego znaczenia (możliwa zmiana aspektu lub zmiana aspektu z zaznaczeniem sposobu przebiegu czynności) (AGRELL, 1918: 5; KLEMENSIEWICZ, 1951: 651—654). Na rozróżnieniu trzech funkcji słowotwórczych czasownikowych formantów prefiksalnych A. BOGUSŁAWSKI (1963) opiera zasady opisu synchronicznego rosyjskich czasowników przedrostkowych, a H. WRÓBEL (1978: 105—119; 1984: 471 i nast.; 1998: 537 i nast.; 2001: 208—215) — polskich czasowników przedrostkowych.

Niektórzy badacze w obrębie derywacji czasowników odczasownikowych wyróżniają jedynie modyfikację znaczeń czasowników podstawowych. I.S. Ułuchanow (УЛУХАНОВ, 1979: 103) pisze: „Отглагольные глаголы... имеют только модификационные словообразовательные значения”⁹. Także w *Русской грамматике* (ШВЕДОВА, red., 1980: 395) odnotowano uwagę: „В глаголах, мотивированных глаголами, обозначающих действие по его отношению к другому действию, содержатся модификационные словообразовательные значения, дополняющие или видоизменяющие значение мотивирующего глагола”. Derywację czasowników odczasownikowych

⁹ Stwierdzenie takie oparte jest na definicji modyfikacji przyjętej przez I.S. Ułuchanowa: „Модификационные словообразовательные значения, как ясно из их определения, могут существовать только в таких словообразовательных парах, оба члена которых относятся к одной и той же части речи. [...] Отглагольные глаголы и отагъективные прилагательные имеют только модификационные словообразовательные значения” (УЛУХАНОВ, 1979: 102—103). Przy takim szerokim ujęciu wszystkie czasowniki odczasownikowe tworzą z czasownikami bazowymi pary słowotwórcze (словообразовательные пары), których człony pozostają w relacji modyfikacji.

rozpatrują w ramach modyfikacji E. SEKANINOVÁ (1980) oraz E.S. Kubriakowa (КУБРЯКОВА, 1981: 125, 157), wyróżniając dwie funkcje przedrostków: modyfikacyjną i perfektywizującą.

Najbardziej rozpowszechniona w literaturze aspektologicznej jest trójczłonowa klasyfikacja znaczeń przedrostków, zgodnie z którą wyróżnia się: przedrostki o funkcji aspektowej, przedrostki o funkcji modyfikacyjnej (tworzące *Aktionsarten*) oraz przedrostki mutacyjne tworzące akcje różne jakościowo od podstawy werbalnej (ШЕЛЯКИН, 1983; WRÓBEL, 1978, 1984, 1998, 2001; DURST-ANDERSEN, 1992: 67—71; SCHLEGEL, 1999 i nast.). W klasyfikacji dwuczłonowej wyróżnia się przedrostki modyfikacyjne i mutacyjne, nie uwzględniając przedrostków z funkcją czysto aspektową (ИСАЧЕНКО, 1960; ISAČENKO, 1962: 358 i nast.), lub czasowniki z przedrostkami o funkcji czysto aspektowej włączone są w grupę derywatów modyfikacyjnych (ЛОМОВ, 1977: 22—24; BARNETOVA i in., 1979: 243—246; ПЕТРУХИНА, 2000a: 108 i nast.). Przy rozróżnieniu przedrostków leksykalnych i gramatycznych (КУЗНЕЦОВ, 1952: 312 i nast.; СПАГИС, 1969: 8; ГВОЗДЕВ, 1973: 315) spośród przedrostków leksykalnych wyodrębnia się przedrostki nadające czasownikom znaczenie przestrzenne i temporalne.

Rozróżnienie modyfikacyjnych i mutacyjnych funkcji przedrostków ma swoją tradycję w sławistyce. Na pojęciu modyfikacji słowotwórczej opiera się teoria rodzajów akcji (АВИЛОВА, 1976: 263—265; ИСАЧЕНКО, 1960: 223—224; ШЕЛЯКИН, 1983: 168). Przedrostki pełniące funkcję leksykalną i gramatyczną rozróżniał W.W. Winogradow (ВИНОГРАДОВ, 1947: 530—539), przedrostki kwalifikujące i modyfikujące — A.W. Isaczenko (ИСАЧЕНКО, 1962: 358 i nast.). A.W. Isaczenko (ИСАЧЕНКО, 1962: 358) przeprowadził klasyfikację przedrostków czasownikowych, odnotowując przedrostki-modyfikatory, modyfikujące znaczenia podstawy i charakteryzujące akcję „od wewnątrz” (*варить* — *поварить*) oraz przedrostki-kwalifikatory, charakteryzujące akcję „od zewnątrz”, które łącząc się z podstawami werbalnymi, zmieniają ich znaczenia leksykalne (*варить* — *выварить*)¹⁰. Wtórne formacje imperfektywne od czasowników z przedrostkami-kwalifikatorami tworzą z nimi właściwe pary aspektowe (*выварить* — *вываривать*). Gdy modyfikacja akcji zredukowana jest do minimum, wówczas perfektywne leksemy werbalne tworzą z podstawami rezultatywne pary aspektowe¹¹ (*делать* — *сделать*, *строить* — *построить*) (ИСАЧЕНКО, 1962: 358 — 365; ИСАЧЕНКО, 1960: 222—224).

Rozróżnienie modyfikacji i mutacji leży u podstaw wyróżnienia rodzajów akcji w *Gramatyce* wydanej w Pradze w 1970 roku (BARNETOVA i in., 1970). Także M.A. Szelakin (ШЕЛЯКИН, 1983: 168 i nast.) w monografii *Категория*

¹⁰ Autor przyjmuje skrajną pozycję, nie uznając par prefiksalnych typu *писать* — *написать*.

¹¹ Rezultatywne RA obejmują nie tylko rezultatywa właściwe, ale również perduratywne, kumulatywne, dystybutywne, finitywne... RA.

вида и способы действия русского глагола wyróżnia przedrostki pełniące funkcję leksykalną, gramatyczną i modyfikacyjną (ШЕЛЯКИН, 1972: 31 i nast.)¹². Modyfikację i mutację w systemie prefiksacji czasownikowej wyodrębnia także L.A. Waraksin (ВАРАКСИН, 1996: 42).

M. Dokulil określa modyfikację jako derywację, przy której treść pojęcia wyjściowego zostaje zmodyfikowana poprzez dodanie cechy dodatkowej, wzbogacającej to pojęcie. Modyfikacja doprowadza do specyfikacji nazwy przedmiotowej bądź zjawiska (DOKULIL, 1962: 46; 1982). Istota mutacji polega natomiast na powstaniu nowego pojęcia na podstawie pierwotnego (DOKULIL, 1962: 46).

W literaturze lingwistycznej brak jednolitego stanowiska badaczy w związku z problemem rozróżnienia typów modyfikacyjnych i mutacyjnych (SCHLEGEL, 1999: 105). Z. Skoumalová (BARNETOVA i in., 1979: 242 i nast.) rozróżnia modyfikację i mutację na podstawie relacji łączliwości leksykalno-syntaktycznej czasownika podstawowego i motywowanego, stosując formuły eksplikacyjne jako narzędzie wspomagające takie rozróżnienie. W przypadku modyfikacji zostaje zachowana perspektywa intencjonalna (leksykalno-syntaktyczna) czasownika podstawowego, np. *ходить по комнате* — *заходить по комнате*, *толстеть* — *потолстеть*¹³. Dla mutacji charakterystyczna jest zmiana struktury intencjonalnej (*варить воду* — *выварить соль из воды*) oraz zmiana znaczenia czasownika bazowego, w wyniku czego rezultat akcji nie wynika ze znaczenia podstawy (*читать книгу* — *зачитать книгу*). Modyfikacyjne i mutacyjne znaczenia przedrostków sprowadzają się do eksplikacji odnoszących się do różnych typów przekształceń perspektywy leksykalno-syntaktycznej czasownika, przy czym znaczenia przedrostka ujawniają się poprzez charakter członu okolicznikowego, odnoszącego się do kwantyfikacji pojmowanej w najbardziej szerokim sensie. W ramach modelu modyfikacyjnego proponuje się formuły: ‘zakończyć / kończyć akcję zgodnie z jej wewnętrznym ukierunkowaniem (intencją)’ — dla rezultatywnego rodzaju akcji, ‘zrealizować / realizować określoną fazę akcji’ — dla fazowych rodzajów akcji, ‘zakończyć / kończyć akcję realizując ją ze znaczną / niewielką intensywnością, dokładnie, stopniowo, jako jeden akt, jeszcze raz...’ — dla pozostałych rodzajów akcji (BARNETOVA i in., 1979: 243). Znaczenia mutacyjne przedrostków można natomiast wyrazić za pomocą formuły: ‘zakończyć / kończyć akcję, zmieniając jej wewnętrzne ukierunkowanie’, np. za pomocą akcji umieścić coś gdzieś, oddalić coś od czegoś, rozłączyć, zużyć, uzyskać coś, zwiększyć, zmniejszyć¹⁴.

¹² Por. także ЛОМОВ, 1977: 22 i nast.; ПЕТРУХИНА, 2000: 109 i nast. Różne koncepcje w zakresie wyznaczania funkcji przedrostków przedstawia Kronghaus (КРОНГАУЗ, 1997a, 1998).

¹³ Do modyfikacji zaliczono (BARNETOVA i in., 1979: 251) także tzw. rezultatywny rodzaj akcji (*делать* — *сделать*, *потреть* — *испортить*).

¹⁴ Znaczenie przedrostka wyrażane jest czasownikiem pomocniczym.

Zmiana łączliwości leksykalno-syntaktycznej charakterystyczna jest dla mutacji (BARNETOVÁ i in., 1979: 243). Jeśli obie formacje są przechodnie, zmienia się relacja między dopełnieniem bliższym a dopełnieniem dalszym i okolicznikiem miejsca, np. *клеить обои — оклеить стену обоями; варить кости — выварить жир из костей; рубить лед — прорубить дорожку во льду*. Formanty mutacyjne mogą przekształcać podstawę nieprzechodnią w przechodnią, np. *сидя, выдумать (найти) новую мысль → высидеть новую мысль; капая на скатерть (чем), покрыть ее (каплями чего) → закапать скатерть (чем); судиться из-за куска земли... и приобрести его → высудить кусок земли*. Jeśli obie formacje są nieprzechodnie, może następować zmiana relacji między podmiotem a okolicznikiem miejsca, np. *лилия цвела в пруду и пруд покрылся ею → пруд зацвел лилией*. Przedrostek o charakterze mutacyjnym może otwierać także dodatkową pozycję składniową dla różnych odmian dopełnienia dalszego, np. *плести венок, помещая в нем ромашки — вплести в венок ромашки; пилить ветвь, отделяя ее от ствола — отпилить ветвь от ствола*.

W szczególnych przypadkach zmiana schematu składniowego możliwa jest w procesie tworzenia derywatów modyfikacyjnych, np. *рубить дрова → нарубить (много) дров, строить дома → настроить домов* (ШЕЛЯКИН, 1983: 175)¹⁵. Nie zmienia się jednak w procesie derywacji perspektywa rezultatywno-teliczna czasownika bazowego (ПЕТРУХИНА, 2000a: 114—115). Rezultatywność — rozumiana szeroko — obejmuje bowiem także następstwa akcji, a związek z następstwami akcji bazowej jest jednym z czynników charakterystycznych dla mutacji, por. *отсидеть ногу, прогулять лекцию*) (ПЕТРУХИНА, 2000a: 114—115). Przy modyfikacji natomiast zmianie ulegają „ramy” temporalne, przestrzenne, ilościowe, oceniające, por. *кричать — закричать, покричать, откричать, прокричать, накричатся, докричатся до кого-либо*) (ПЕТРУХИНА, 2000a: 114)¹⁶.

Wśród sufiksów wyróżniane są takie, za pomocą których tworzone są derywaty modyfikacyjne (*стукнуть, говаривать*), oraz takie, za pomocą których derywowane są wtórne formacje imperfektywne (ШЕЛЯКИН, 1983: 124—133). Sufiks modyfikacyjny *-nq- / -n-* oraz *-(w)a- / -(w)aj-, -yua- / -uj- i -a- / -aj-* (iteratywny) wymienia H. WRÓBEL (1984: 492). J.W. Pietruchina

¹⁵ „Приставочные способы действия выделяются [...] по признаку такой диагностирующей сочетаемости, которая не изменяет значения исходного глагола [...]” (ШЕЛЯКИН, 1983: 175). Autorzy *Gramatyki* wydanej w Pradze w 1970 roku piszą o wariantach tego samego modelu intencjonalnego (BARNETOVÁ i in., red., 1970: 243).

¹⁶ E.W. Pietruchina (ПЕТРУХИНА, 2000a: 114) definiuje mutację następująco: „[...] если внутриглагольная деривация затрагивает и меняет резульативно-целевую перспективу исходного глагола и его логические и соответственно семантические валентности, то в результате словообразовательного процесса возникает номинация второго действия, а сама деривация является мутацией [...]”.

(ПЕТРУХИНА, 2000a: 108 i nast.) charakteryzuje sufiksy drugiej grupy, nadając im status modyfikacyjnych: „Семантическая функция имперфективации заключается прежде всего в «снятии» актуализации категориального семантического признака предела действия, выражаемого СВ [совершенным видом — J.S.]” (ПЕТРУХИНА, 2000a: 108—109)¹⁷.

Punktem wyjścia badań polskich lingwistów jest teoria logiczno-syntaktyczna W. DOROSZEWSKIEGO (1962), ustalająca relację pomiędzy częściami derywatu i funkcjami syntaktycznymi członów syntagmy i zestawiająca łączliwość derywatu i bazy. Według H. Wróbla przedrostki czasownikowe modyfikują (uzupełniają) treści podstawy, np.: *postać* = ‘stać + określony odcinek czasu’, tworzą tzw. czyste odpowiedniki aspektowe, np.: *pisać* — *napisać*, *robić* — *zrobić*, oraz zmieniają treści podstaw, np.: *wypisać* / *wypisywać ołówek* = zużyć ołówek pisząc (WRÓBEL, 1978: 105 i nast.; 1984: 480—482; 1998; 2001: 208—215; 2004: 78—79; por. BOGUSŁAWSKI, 1963: 22—35).

Rozróżnienie przedrostków czasownikowych łączy się ze zróżnicowaniem wzajemnego stosunku elementów morfologicznych: podstawy i formantu, determinujących wewnętrzną strukturę czasowników prefiksalnych. W formacjach modyfikacyjnych nadrzędnikiem jest podstawa słowotwórcza, a podrzędnikiem — formant, np. *przeplacić* ‘płacić + za dużo’ (w stosunku do normy). Prefiks wnosi dodatkową treść do znaczenia zawartego w czasowniku podstawowym. Formacje modyfikacyjne powstają zatem wskutek ściągnięcia grupy werbalnej złożonej z czasownika podstawowego i jego modyfikatora okolicznikowego.

W formacjach mutacyjnych formant jest nadrzędnikiem¹⁸, a podstawa słowotwórcza — jego określeniem (*wypisać* ‘zużyć przez pisanie’). Prefiks stanowi wykładnik głównej treści derywatu, określanej bliżej za pomocą podstawy. Formacje mutacyjne tworzone są poprzez kondensację połączenia dwuzdanowego o odpowiednim ustosunkowaniu¹⁹.

W parze *pisać* — *napisać* prefiks nie wnosi dodatkowej treści do znaczenia zawartego w czasowniku *pisać* ani nie jest wykładnikiem głównej treści derywatu, określanej bliżej za pomocą podstawy, a jego zadanie polega na aktualizacji „jednego z dwu zespołów możliwości *implicite* zawartych

¹⁷ Pary aspektowe zalicza autorka do modyfikacji. O włączeniu typów sufiksalnych, a także czasowników z innymi formantami w grupy rodzajów akcji zob. КРОИГАУЗ, 1998: 83.

¹⁸ Formant funkcjonuje jak samodzielny czasownik.

¹⁹ Formanty prefiksalne mają znaczenie procesualne, natomiast podstawy odgrywają rolę określeń „okoliczników” i „dopełnień”. Formant wnosi zatem znaczenie nowej czynności, a treść podstawy stanowi jej uściślenie. Formanty wywierają wpływ na przechodniość derywatu oraz na jego konotacje składniowe i charakteryzują się kilkoma wyróżnikami syntaktycznymi (WRÓBEL, 1978: 109—110).

w znaczeniu tematu czasownikowego *-pisa-*, tzn. dokonaności²⁰ (WRÓBEL, 2004: 79).

Przyłączeniu przedrostka do podstawy towarzyszy (szczególnie w przypadku mutacji) zmiana dyspozycji formalno-składniowych derywatów w porównaniu z ich podstawami, np. zamiana liczby implikowanych argumentów, np. *Paweł płakał* — *Paweł wyplakał* (uzyskał płaczem) *zabawkę*, a także zmiana rozmieszczenia komponentów semantycznych, np. *Piotr grał z Janem w pokera* — *Piotr ograł* (spowodował, grając, uszczerbek materialny) *Jana w pokera* (WRÓBEL, 2004: 80—01). Wśród tych zmian dokonuje się przekształcenie czasowników nieprzechodnich w przechodnie (*biegać* — *wybiegać coś*), przechodnich w nieprzechodnie (*czytać coś* — *naczytać się czegoś*) oraz przesunięcie w konotowanych i niekonotowanych częściach zdania, a także w ich strukturze, np. *Ojciec darował Piotrowi książki* — *Ojciec obdarował Piotra książkami* (WRÓBEL, 2004: 82).

J.W. Pietruchina (ПЕТРУХИНА, 2000a: 113) proponuje rozróżnianie modyfikacji i mutacji na podstawie zestawienia struktury semantycznej czasowników bazowych i motywowanych z sytuacjami denotatywnymi²¹. Struktura semantyczna czasownika jest pojmowana jako dwupoziomowy model semantyczny: pierwszemu poziomowi — denotatywnemu — odpowiadają walencje logiczne (ФЕРМ, 1990: 32), drugiemu poziomowi — sygnifikatywnemu — walencje semantyczne, które korelują w formalnej strukturze zdania z walencjami syntaktycznymi. Czasownik podstawowy i pochodny różnią się walencjami semantycznymi (ujawnia się różna liczba pozycji dla aktantów), ale walencje logiczne są zgodne, np. *воровать деньги / вещи у пассажиров* — *обворовать пассажиров*.

Dla mutacji charakterystyczna jest zmiana perspektywy rezultatywno-telicznej czasownika podstawowego oraz jego walencji logicznych i semantycznych np. *перекричать кого-либо, отсидеть ногу, прогулять лекцию* (ПЕТРУХИНА, 2000a: 114). Czasowniki derywowane nazywają skutki akcji wyrażonej czasownikiem podstawowym.

J.W. Pietruchina (ПЕТРУХИНА, 2000a, 113—116) ujmuje modyfikację szeroko, zalicza zatem do modyfikacji:
— relacje między czasownikami terminatywnej pary aspektowej (*варить* — *сварить суп*) na podstawie wyrażenia osiągnięcia rezultatu (kresu delimitacyjnego) i jednokrotności akcji²²;

²⁰ Niedokonaność jako drugą możliwość aktualizuje przy tym temacie ∅.

²¹ „При выражении фазисных, количественных, оценочных параметров действия (при его модификации) семантическая структура производного и мотивирующего глагола совпадают, различия касаются соответствующих рамок действия (ср. *петь, запеть, попеть, распеться* и т.д.” (ПЕТРУХИНА, 1995: 135).

²² Badaczka opiera się przy tym na uwagach I. Miłosławskiego (МИЛОСЛАВСКИЙ, 1989: 37—44).

- taki typ derywacji, przy którym derywat i podstawa czasownikowa różnią się liczbą i rolami walencji semantycznych przy zgodności walencji logicznych (*красить что-либо у пассажиров — обокрасить пассажиров, стирать что-либо для брата — обстирать брата*);
- zgodność walencji semantycznych i logicznych oraz perspektywy telicznej akcji przy zróżnicowaniu walencji syntaktycznych między derywatami i bazami (*звонить кому-либо — обзвонить (всех или многих)* — modyfikacja dystrybutywna, *стучать кому-либо в дверь — достучаться до кого-либо* — modyfikacja rezultatywno-intensywna, *клеветать на кого-либо — оклеветать кого-либо* — modyfikacja rezultatywna).

Ju.S. Azarch (АЗАРХ, 1984: 40), opisując relację między modyfikacją i mutacją, zauważa, że „при мутации значения членов словообразовательной пары находятся в отношениях пересечения, или эквиполентной оппозиции. Производное сохраняет лишь часть компонентов семантики производящего: *выключать — выключатель* и т.п. При модификации значения производного и производящего находятся в отношениях привативной оппозиции. Значение производящего включается в значение производного. Последнее отличается от значения производящего дополнительным семантическим компонентом”.

Ważna jest również uwaga o „ukonkretnieniu” znaczenia derywatów powstałych poprzez mutację (ВАРАКСИН, 1996: 42). Z. Skoumalová podkreśla: „Мутация характеризуется тем, что словообразовательный элемент меняет лексико-семантическую структуру исходной основы, внося в неё новый компонент, чаще всего неотвлечённого характера, ср. *рыбак* — человек, занятый ловлей рыбы; ... *вкопать (столб в землю)* — копая землю, поместить в неё столб и т.п.” (BARNETOVA i in., red., 1979: 530).

Ze względu na nieostrość granic między modyfikacją i mutacją słowotwórczą wymienić można szereg grup pośrednich modyfikacyjno-mutacyjnych, por.: „[Es] muß zwischen zwei extremen Polen eine ganze Skala gradueller Abstufungen erwartet werden, die durch vielfältige Kombinationsmöglichkeiten von Ausgangsverb, Präfix, Präposition und Nomen mit ihren semantischen und syntaktischen Besonderheiten entstehen” (SCHLEGEL, 1999: 115)²³. Należy zaznaczyć, iż w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* z 1998 roku zrezygnowano z podziału odczasownikowych derywatów na modyfikacyjne i mutacyjne ze względu na trudności jednoznacznego zakwalifikowania zmian wprowadzanych przez formanty do modyfikacji lub mutacji. Dlatego H. WRÓBEL (1998: 543) pisze o charakterze mieszanym modyfikacyjno-mutacyjnym niektórych formacji. Na zacieranie się granic między formacjami modyfikacyjnymi a mutacyjnymi oraz między nimi a formacjami czysto aspektowymi

²³ Np. „mieszany” typ modyfikacyjno-mutacyjny *доплясаться до тошноты* (BARNETOVA i in., 1979: 244).

ma wpływ m.in. homonimiczność formacji, np. *wysiedzieć godzinę* i *wysiedzieć pisklęta*, *pień wygnił* — *ziemniaki wygnily*. Natomiast w *Gramatyce języka polskiego* wydanej w 2001 roku H. WRÓBEL (2001: 208—215) dokonuje podziału czasowników odczasownikowych na derywaty modyfikacyjne, mutacyjne i aspektowe i wyróżnia w obrębie formantów modyfikacyjnych formanty charakterystyki czasowej, np. *poczytać*, *odczekać (burzę)*, *zakwitnąć*, charakterystyki ilościowej, np. *naznosić (krzesel)*, *powynosić (stoły)*, charakterystyki przestrzennej, np. *podskoczyć*, *zastawić (pokój meblami)* oraz stopnia intensywności: dużej, np. *umęczyć* i małej, np. *przywiędnąć* (WRÓBEL, 2001: 209).

Rodzaje akcji (*Aktionsarten*) w literaturze lingwistycznej

Rozróżnienie między aspektem i postaciami czynności zostało po raz pierwszy wprowadzone przez szwedzkiego slawistę S. Agrella, który aspekt — kategorię subiektywną (gramatyczno-semantyczną) rozpatruje w kontekście opozycji dokonaność / niedokonaność, używając terminu „rodzaj czynności”, a *Aktionsart* — kategorię obiektywną (kategorię leksykalno-semantyczną) — jako modyfikacje znaczeń podstaw werbalnych, posługując się terminem „postać czynności”²⁴ (AGRELL, 1908: 1918). Rodzaje akcji²⁵ były różnie pojmowane przez badaczy, chociaż takie rozróżnienie terminologiczne zostało w slawistyce przyjęte.

Termin *Aktionsarten* w pracach angielskojęzycznych używany jest w znaczeniu ‘aspekt leksykalny’ (*lexical aspect*), w odróżnieniu od aspektu gramatycznego (*grammatical aspect*) (VENDLER, 1957: 143—160; 1967: 97—121; DOWTY, 1979; VERKUYL, 1989: 1993; SMITH, 1991)²⁶. Wyróżnia się 4 klasy czasowników, które są charakteryzowane według następujących parametrów: dynamiczność / statyczność, teliczność / ateliczność, duratywność /

²⁴ Zestawiając serie czasowników zawierających różne przedrostki, odnotowuje 20 kategorii znaczeniowych wyrażających specyficzne cechy przebiegu akcji. W przypadku zatem rodzajów czynności chodzi o klasy leksykalno-słowotwórcze (semantyczno-słowotwórcze), a nie o kategorię gramatyczną (AGRELL, 1908, 1918; АГРЕЛЛЬ, 1962: 36).

²⁵ W tekście używany jest skrót RA.

²⁶ O wybranych klasyfikacjach sytuacji oznaczanych czasownikami zob. STAWNICKA, 2007: 18—19.

momentalność, tj. *states (like, want, believe), activities (tell stories, walk), accomplishments (paint a picture) i achievements (recognize, notice)*²⁷.

Aktionsart w germanistyce jest kategorią leksykalną²⁸, chociaż nie zawsze konsekwentnie rozróżnia się poziom gramatyczny i leksykalny (TSCHIRNER, 1991: 6)²⁹. W gramatykach języka niemieckiego nie przyznaje się obligatoryjności wskaźników morfologicznych członom tej kategorii³⁰. W gramatyce języka niemieckiego pod redakcją G. Zifonun rozgranicza się charakter czasownika (*Verbalcharakter*), wynikający ze znaczenia leksykalnego i rodzaj akcji (*Aktionsart*)³¹. Ograniczenie *Aktionsart* do sfery słowotwórstwa prowadzi do rozróżnienia typów prefiksalnych i sufiksalnych (peryferyjnych), np. ingresywny (*losbrüllen* ← *brüllen*), egresywny (*ausklingen* ← *klingen*), iteratywny (*streicheln* ← *streichen*), intensywny (*lächeln* ← *lachen*) (ZIFONUN i in., 1997: 1861).

W slawistycznej literaturze lingwistycznej część badaczy definiuje rodzaje akcji jako klasy czasowników odczasownikowych, charakteryzujących się stałymi cechami słowotwórczymi, wskazującymi sposób wykonania akcji lub precyzującymi przebieg akcji w czasie. W tym ujęciu są to klasy leksykalno-słowotwórcze charakteryzujące się obecnością wykładników formalnych (formantów słowotwórczych), tj. do rodzajów akcji należą tylko takie czasowniki, w których modyfikacja podstaw jest formalnie wyrażona przez formanty wnoszące znaczenia np. początku, zakończenia czynności, uintensywnienia natężenia akcji, powtarzalności. Przynależność leksemu werbalnego do danego

²⁷ Należy jednak w tym miejscu podkreślić, iż późniejsi autorzy zwracali uwagę na brak w klasyfikacji czasowników semelfaktywnych — grupę taką wyróżnia Ch. SMITH (1991), czasowników parametrycznych — grupę taką wyróżniają D. DOWTY (1978), S. STORCH (1978), oraz delimitatywów (FLIER, 1985). M. Flier zwraca uwagę na szczególne miejsce delimitatywów, które nie należą ani do klasy *accomplishments*, ani do *achievements* ze względu na ich łączliwość z adverbiami duratywnymi (*постоял полчаса*); por. ПАДУЧЕВА, 1996: 106.

²⁸ O kategorii *Aktionsarten* w badaniach germanistycznych zob.: CZARNECKI, 1998: 18—21; STAWNICKA, 2002: 33—37; KĄTNY, 1994: 29—31.

²⁹ Ale np. W. FLÄMIG (1991: 377) rezygnuje z używania terminu *Aktionsart* na rzecz terminu *Aktionalität* (akcjonalność), odnoszącego się do środków wyrażania sposobu przebiegu akcji.

³⁰ Por. np. DROSDOWSKI, 1984: 93; HELBIG, BUSCHA, 1996: 72; HEIDOLPH i in., 1981: 501—503; ERBEN, 1972: 70—76; ENGEL i in., 2000: 550—554. Ale np. E. Leiss nie zalicza do *Aktionsarten* simplicjów czasownikowych. Proponuje natomiast włączyć do *Aktionsarten* czasowniki, w których sposób przebiegu akcji jest wyrażony morfologicznie. Natomiast czasowniki charakteryzujące się brakiem wskaźników morfologicznych wyrażają — według Leiss (1992: 36) — charakter akcji. H. BUBMAN (1983: 16) opierając się na koncepcji Drosdowskiego, wyróżnia 3 kryteria charakteryzujące przebieg akcji werbalnej, uzupełniając je listą 20 rodzajów czynności. W leksykonie terminów językoznawczych wyróżnieniu kryteriów dotyczących charakterystyki przebiegu akcji towarzyszy lista 30 rodzajów akcji (CONRAD, red., 1985: 19).

³¹ Zgodnie z koncepcją E. LEISS (1992).

rodzaju akcji jest określana poprzez sposób modyfikacji znaczeniowej czasownika podstawowego. Wskazuje na to wykładnik formalny (formant słowotwórczy), który łączy się z podstawą. Przedstawicielami tej koncepcji, wywodzącej się od już od A.A. Szachmatowa i W.W. Winogradowa, są A.W. Isaczenko (ISAČENKO, 1962; ИСАЧЕНКО, 1960), N.S. Awiłowa (АВИЛОВА, 1976), W.S. Chrakowski (ХРАКОВСКИЙ, 1980) oraz A.A. Zalizniak i A.D. Szmielow (ЗАЛИЗНЯК, ШМЕЛЁВ, 1997, 2000). W ten sposób rodzaje akcji czasownikowej scharakteryzowane zostały w *Русской грамматике* pod redakcją N.Ju. Szwedowej³² (ШВЕДОВА, ред., 1982: 596—604).

Aktionsarten są również ujmowane jako klasy semantyczne czasowników, w których obecność wykładników formalnych nie jest obligatoryjna. Przedstawicielem koncepcji, zgodnie z którą każdy czasownik wyraża jakiś rodzaj akcji jest Ju.S. Masłow (МАСЛОВ, 1965: 53—80), A.W. Bondarko, (БОНДАРКО, БУЛАНИН, 1967: 12—28)³³ i M.A. Szelakin (ШЕЛЯКИН, 1983: 180—196).

Przynależność leksemu werbalnego do grupy rodzajów akcji (dalej RA) jest — według A.W. Isaczenki — uwarunkowana, z jednej strony, obligatoryjnością wykładnika formalnego, z drugiej zaś — modyfikacją znaczeń czasowników wyjściowych oraz defektywnością aspektową (ISAČENKO, 1962: 388; ИСАЧЕНКО, 1960: 216—218)³⁴. Modyfikacje znaczeniowe podstaw czasownikowych (*совершаемости*)³⁵ związane są z wyznaczeniem charakterystyk temporalnych, kwantytatywnych i iteratywnych. A.W. Isaczenko wyróżnia następujące grupy RA: fazowe, kwantytatywne, iteratywne oraz dystrybutywne. Do fazowych RA należą: ingresywny (*заиграть*), ewolutywny (*раскричатся*), delimitatywny (*поговорить*) i rezultatywny rodzaj akcji. Rezultatywny rodzaj akcji obejmuje 10 grup, a wśród nich: właściwy rezultatywny (*починить*), terminatywny (*пропеть*), perduratywny (*проспать всю ночь*), finitywny (*отобедать*), intensywno-rezultatywny z postfiksem *-ся*³⁶ (*умаяться*,

³² Autorem rozdziału jest N.S. Awiłowa.

³³ Autorem rozdziału o klasyfikacji rodzajów akcji jest A.W. Bondarko.

³⁴ A.W. Isaczenko wprowadza termin „совершаемость” na oznaczenie rodzajów akcji charakteryzujących się obecnością wykładników formalnych, np. *поговорить* ‘eine Weile sprechen’, *понаехали гости* ‘es kamen nach und nach viele Gäste’, oraz termin „характер действия” dla klas i podklas znaczeniowych, takich jak czasowniki statyczne (*стоять, молчать*), czasowniki ze znaczeniem ‘być, istnieć’ (*существовать, находиться*), ‘być zajęтым czym’ (*учительство-вать, руководить*) (ISAČENKO, 1962: 385—418; ИСАЧЕНКО, 1960: 209—300).

³⁵ „Совершаемость действия ... является семантической модификацией исходного простого или приставочного глагола” (ИСАЧЕНКО, 1960, s. 216).

³⁶ W rosyjskiej literaturze językoznawczej cząstka *-ся* traktowana jest w różny sposób. W pisowni występuje łącznie z czasownikiem, etymologicznie jest zaimkiem zwrotnym. W.W. Winogradow nazywa tę cząstkę afiksem, według *Русской грамматике* (ШВЕДОВА, ред., 1982) jest to postfiks. W języku polskim natomiast *się* stanowi odrębny wyraz. Dla ujednoczenia terminologicznego przyjmuję dla obu cząstek określenie „element postfiksalny” lub „postfiks”.

наглядеться, докататься до насморка, изолгаться), totalny (*исходить весь лес*) oraz kumulatywny (*настроить домов*). Do kwantytatywnych rodzajów akcji autor zalicza grupę wskazującą niski stopień natężenia akcji (*попры-выкнуть*) i semelfaktywną (*кольнуть*). Natomiast iteratywne RA obejmują — w jego ujęciu — iteratywa właściwe (*говаривать*), iteratywa deminutywne (*покашливать*), iteratywa intensywnościowe (*вызванивать*), komitatywa (*приплясывать*) i wskazujące przemienność akcji (*переговариваться*)

Według N.S. Awiłowej rodzaje akcji stanowią klasy semantyczno-słowotwórcze czasowników z obligatoryjnymi środkami (formantami słowotwórczymi) modyfikującymi charakter przebiegu akcji wyrażonej podstawą werbalną. Autorka proponuje następującą definicję RA: „[...] способы действия выражают модификацию значения действия, названного простым глаголом в направлении количественно-временных уточнений его протекания и специальных характеристик результативности, причём эта модификация обязательно выражена” (АВИЛОВА, 1976: 266).

Badaczka wyróżniła temporalne (временные способы действия), kwantytatywne (количественные способы действия) i szczególnie rezultatywne rodzaje akcji (специально-результативные способы действия) (АВИЛОВА, 1976: 271—316). Temporalne RA wskazują rozpoczęcie akcji (*пойти, забегать*), zawierają komponent ograniczenia temporalnego (*поговорить*) i zakończenia akcji bez wskazania osiągnięcia rezultatu (*отработать*). W obrębie kwantytatywnych RA autorka wyróżnia: jednokrotny rodzaj akcji, także z odcieniem deminutywnym (*прыгнуть, поуспокоиться*), deminutywny (*подзакусить*), iteratywny (*хаживать*), iteratywno-deminutywny (*постукивать*), augmentatywno-iteratywny (*расхаживать, вызванивать*), komitatywny (*подпевать*), przemienny (*переглядываться*). W grupie szczególnie rezultatywnych rodzajów akcji natomiast odnotowuje: terminatywny (*проговорить*), kompletywny (*докурить*), intensywny (*набегаться*), kumulatywny (*навыдумывать*) i dystrybutywny rodzaj akcji (*перебить всю посуду*) (АВИЛОВА, 1976: 271—310).

W odróżnieniu od A.W. Isaczenki N.S. Awiłowa (АВИЛОВА, 1976: 263) nie uznaje defektywności aspektowej czasowników, które należą do rodzajów akcji³⁷. Równorzędność członów pary aspektowej realizuje się poprzez wyrażanie znaczenia dążenia do wewnętrznej granicy akcji (człon niedokonany) oraz osiągnięcie tej granicy (człon dokonany) (АВИЛОВА, 1976: 27). N.S. Awiłowa podkreśla zróżnicowanie członów sufiksальной opozycji aspektowej i wyznacza wartość słowotwórczą morfemów uczestniczących w procesie wtórnej imperfektywizacji. Wyróżnienie poszczególnych grup RA odbywa się

³⁷ Рог. „[...] глаголы различных способов действия вступая в видовую оппозицию, не утрачивают значения способа действия (начинательности — *заговорить* — *говаривать*, финитивности — *отцветсти* — *отцветать*...) и под” (АВИЛОВА, 1976: 263).

poprzez zestawienie leksemów pochodnych i podstawowych oraz określenie „nadwyżki semantycznej” zawartej w ich strukturze semantycznej.

Dla Ju.S. Masłowa rodzaje akcji są klasami semantycznymi, obejmującymi całą klasę czasowników³⁸, obecność wykładników formalnych dla wyróżnienia rodzajów akcji nie jest zatem obligatoryjna. Na tych właśnie podstawach A.W. Bondarko (БОНДАРКО, БУЛАНИН, 1967: 12—29) opiera klasyfikację leksemów werbalnych. Wyróżnia 3 grupy:

- grupę z obligatoryjnością wykładnika formalnego (характеризованные способы действия), dla której charakter przebiegu akcji znajduje formalne wyrażenie poprzez przyłączenie przedrostków i / lub przyrostków, np. inicjalny (*занять, почувствовать*), augmentatywny (*развоеваться*), delimitatywny (*поболеть*), perduratywny (*просидеть всю ночь*);
- grupę z fakultatywnością wykładnika formalnego (непоследовательно-характеризованные способы действия) wyciążającą tzw. ogólno-rezultatywny rodzaj akcji³⁹, np. *лечить — вылечить, богатеть — разбогатеть*, multiplikatywny rodzaj akcji z sufiksem *-a-* (*мигать, мелькать*), semelfaktywny rodzaj akcji z sufiksem *-ну-* (*мелькнуть, мигнуть*), a także ruch ukierunkowany i nieukierunkowany (*бежать — бегать, нести — носить*);
- grupę czasowników nienacechowanych formalnie (нехарактеризованные способы действия), dla których charakter przebiegu akcji jest częścią znaczenia leksykalnego czasownika, np. statywny RA (*висеть, скучать, гордиться*), relacyjny (*зависеть*), ewolutywny (*беседовать, цвести*).

W monografii *Теория функциональной грамматики* pod redakcją A.W. Bondarki definicja rodzajów akcji zawiera komponent fakultatywności formalnego wykładnika. Zgodnie z takim ujęciem charakterystyka leksemów werbalnych według rodzajów czynności obejmuje wszystkie czasowniki (ШЕЛЯКИН, 1987: 66—85)⁴⁰.

³⁸ „Способы действия — pisze autor — это семантические [...] разряды глаголов. Они выделяются на основе сходства в типах протекания и распределения во времени глагольного действия. [...] способы действия можно было бы подразделить на: а) такие, которые имеют морфемную характеристику [...], б) такие, которые не имеют определенной морфемной характеристики и проявляют себя лишь в своем специфическом функционировании [...], в) морфемно характеризованные лишь в какой-то части охватываемой каждым из них лексики” (МАСЛОВ, 1965: 71).

³⁹ Рог. „[...] действие, которое достигает результата или стремится к нему” (БОНДАРКО, БУЛАНИН, 1967: 22).

⁴⁰ M.A. Szelakin charakteryzuje RA jako „niższy”, podrzędny poziom kategorii leksykalno-semantycznej aspektualności, która tworzy hierarchiczną strukturę. Poziom „wyższy” (nadrzędny) zajmuje kategoria limitatywności, rozdziałająca leksykę werbalną na dwie grupy: limitatywne i alimitatywne leksemy werbalne (ШЕЛЯКИН, 1983; 180—196; 1987: 63—85). W monografii *Теория функциональной грамматики* aspektualność pojmowana jest jako zespół pól funkcjonalno-semantycznych, takich jak: limitatywność (лимитативность), duratywność

M.A. Szelakin (ШЕЛЯКИН, 1983: 180—196; 1987; 73—85) dzieli rodzaje akcji na 2 grupy: rodzaje akcji czasowników terminatywnych (способы действия предельных глаголов)⁴¹ i rodzaje akcji czasowników nieterminatywnych (способы действия непредельных глаголов)⁴². Wyróżnia RA od podstaw terminatywnych i nieterminatywnych (ШЕЛЯКИН, 1972). W grupie rodzajów akcji od podstaw nietelicznych znalazły się temporalne, duratywne i intensywne oraz iteratywne RA. Temporalne dzielą się na fazowe, tj. inicjalny (*заплакать, побежать, взречься*), finitywny (*отидуть*) oraz determinatywne, tj. perduratywny (*проспать два часа, отдежурить сутки, пересидеть день*), delimitatywny (*поспать, вздремнуть, прилечь на время*), duratywno-jednoaktowy (*пробыть, просверкать*). Wśród duratywno-intensywnych RA autor wyróżnia: saturatywny RA (*нагуляться*) oraz 5 innych grup czasowników prefiksально-sufiksальных (np. *замечтаться, раскричаться, убежаться*), a także ponadnormatywny RA (*переволноваться*). Iteratywne RA obejmują 6 grup, a wśród nich wzajemny RA (*переглядываться*), rodzaje akcji łączące z iteratywnością cechą niskiego napięcia akcji (*постукивать*), współtowarzyszenia innej akcji (*прикрикивать, подпевать*), staranności realizacji akcji (*вызвякивать*), wyrażające rozczłonkowanie akcji (*разгуливать*), a także rodzaj akcji ze znaczeniem procesu o niskim napięciu akcji (*нависывать*).

Rodzaje akcji od podstaw terminatywnych dzielą się na kwantytatywno-rezultatywne, kwalitatywno-rezultatywne oraz prospektywne RA. Kwantytatywno-rezultatywne RA obejmują intensywne oraz zakresowe RA. Wśród 8 grup

(длительность), krotność (кратность), fazowość (фазовость) i perfektywność (перфектность) (БОНДАРКО, ред., 1987). Centrum pól funkcjonalno-semantycznych stanowią kategorie gramatyczne, a peryferie — środki leksykalno-gramatyczne, leksykalne i kontekstowe, współdziałające z komponentami centralnymi w wyrażaniu określonych kategorii semantycznych (ujętych w kategoriach pojęciowych). M.A. Szelakin — autor rozdziału o rodzajach akcji — wskazuje różnicę między rodzajami akcji podstaw derywacyjnych (действия исходных в словообразовательном отношении глаголов) i rodzajami akcji czasowników, w których dokonała się modyfikacja akcji podstawowej a rodzajami akcji leksemów werbalnych bez wykładników formalnych (нехарактеризованные способы действия) (ШЕЛЯКИН, 1987: 67). Autor uzasadnia, że modyfikacji ulegają nie akcje podstawowe (które przecież już jakiś rodzaj akcji wyrażają), ale akcje zakodowane w podstawie derywacyjnej czasownika.

⁴¹ Terminatywność badacz rozumie szeroko: „Данное противопоставление (далее П/НП) [предельность / непредельность — J.S.] трактуется нами как наличие / отсутствие любого предела — как реального (эксплицитного и имплицитного), так и потенциального” (ШЕЛЯКИН, 1983: 59).

⁴² Artykuły M.A. Szelakina zawierają charakterystykę poszczególnych rodzajów akcji w języku rosyjskim: deminutywnego (ШЕЛЯКИН, 1966: 110—121), determinatywnych RA (ШЕЛЯКИН, 1969: 61—71), inicjalnego (ШЕЛЯКИН, 1969b: 3—33), finitywnego (ШЕЛЯКИН, 1971: 289—295), kumulatywnego (ШЕЛЯКИН, 1978a: 136—141), kompletywnego (ШЕЛЯКИН, 1965: 11—19) i dystrybutywnego (ШЕЛЯКИН, 1980: 42—53).

kwantytatywno-rezultatywnych RA znalazły się m.in.: attenuatywny (*подбелить, надбить, притупить, повысохнуть*), totalny (*изранить, издробить, вымарать*), intensywno-rezultatywny (*выпросить*) oraz intensywno-kwalifikatywny (*наглядить, начистить*). Z kolei 5 grup zakresowych RA obejmuje m.in. kompletywny (*подсушить груш, долить вина, прикупить белья*), finalno-kompletywny (*догнить, дотить*), kumulatywny RA (*наколоть дров, настроить домов*).

Do kwalitatywno-rezultatywnych RA (podkreślenie efektywności akcji terminatywnej) należą m.in.: jakościowo-oceniający (*выглядить, отлакировать, пропотеть*), charakteryzujący (*выисывать / выписать буквы*) oraz reformatywny RA (*переписать сочинение*). Odrębne miejsce w tej klasyfikacji zajmuje prospektywny RA (*запродать, заготовить дрова на зиму, предугадать*).

Przedrostkowe RA od czasowników nietelicznych charakteryzowane są z punktu widzenia relacji z kategorią aspektu jako *perfectiva tantum* (*отдежурить сутки, изголодаться*) bądź *imperfectiva tantum* (*посвистывать*). Jeśli pojawiają się rzadkie przykłady imperfektywizacji, to wtórne formy imperfektywne używane są w znaczeniu iteratywnym (*зачитываться по ночам*). Rodzaje akcji od podstaw telicznych — z wyjątkiem dystrybutywnego (*поломать все игрушки*) i kumulatywnego (*надавать книг*) RA — występują w 2 formach aspektowych (*припудрить лицо — припудривать лицо*).

Interesującą propozycję podziału rodzajów akcji według dwóch parametrów: temporalny / nietemporalny oraz absolutny / względny przedstawił W. KLIMONOW (2000; 183—194). Autor dzieli RA na temporalne i nietemporalne. Wśród temporalnych wyróżnia RA ze znaczeniem fazowym oraz RA ze znaczeniem ograniczenia temporalnego procesu. Do fazowych rodzajów akcji należą: ingresywny (*заговорить*) oraz egresywny, tj. kompletywny (*достроить*) i finitywny RA (*отшуметь*), natomiast do rodzajów akcji ze znaczeniem ograniczenia temporalnego procesu — delimitatywny (*посидеть*), perduratywny (*проговорить*) i duratywno-jednokrotny (*прозвучать*) RA.

Rodzaje akcji ze znaczeniem nietemporalnym dzielą się na dwie klasy. Jedną z nich stanowią RA ze znaczeniem kwantyfikacji stopnia przebiegu procesu lub kwantyfikacji uczestników procesu (absolutne koordynaty na skali nietemporalnej), wśród których W. Klimonow wyróżnia 2 podklasy związane z kwantyfikacją procesu oraz kwantyfikacją aktantów. Kwantyfikację procesu wyraża semelfaktywny (*подмигнуть*) i iteratywny (*суживать*) RA, a kwantyfikację aktantów — dystrybutywny (*повскакать, повыносить (мебель)*), dystrybutywno-kumulatywny *понастроить (домов)* i mutualny (*перестукиваться*) RA. Druga klasa obejmuje RA ze znaczeniem stopnia intensywności procesu. Wśród nich występuje podklasa ze znaczeniem bezpośredniego odniesienia do normy — ‘więcej niż norma’ (*пересолить*) oraz ‘mniej niż norma’ (*недосолить*), a także podklasa ze znaczeniem pośredniej relacji do normy z 2 grupami: wysokiej intensywności akcji (*нагуляться, измучиться*,

зачитать [книгу до дыр]) oraz niskiej intensywności akcji (*подлечиться, приговоривать, покашливать*).

W polskiej literaturze lingwistycznej rozróżnienie terminologiczne aspekt — rodzaje akcji zostało wprawdzie przyjęte za Agrellem, ale kategoria rodzajów akcji definiowana jest w różny sposób. Rodzaj akcji (czynności) w *Słowniku terminologii językoznawczej* (GOŁĄB, HEINZ, POLAŃSKI, 1970: 488—489) definiowany jest jako kategoria semantyczna, która swój wyraz formalny znajduje w postaci typów słowotwórczych (aspekt jest jednym z rodzajów czynności oraz różni się od pozostałych gramatyzacją). S. SZOBER (1971: 140) w *Gramatyce języka polskiego* zalicza aspekt do rodzajów czynności, wyróżniając rodzaj dokonany i niedokonany. J. MALCZEWSKI (1980) w *Szkolnym słowniku nauki o języku* traktuje terminy „aspekt” i „rodzaj czynności” jako synonimiczne. W *Encyklopedii językoznawstwa ogólnego* pod redakcją K. POLAŃSKIEGO (1999: 496) rodzaj czynności (postać czynności, *Aktionsart*) opisywany jest jako kategoria semantyczna czasowników wyodrębniona ze względu na sposób, w jaki może przebiegać czynność lub trwać stan, przy czym aspekt z punktu widzenia semantycznego stanowi jeden z rodzajów czynności.

A. HOLVOET (1986: 243—245) charakteryzuje najczęściej występujące i najbardziej produktywne rodzaje czynności czasownika polskiego wg cechy dokonaność / niedokonaność, a wśród nich: dokonane: wyrażające rezultatywność „subiektywną” (*nasłuchać się plotek*), rezultatywność „obiektywną” (*nakupować prezentów*), dystrybucyjna (*pozamykać wszystkie okna*), ingresywa (*zachorować*)⁴³, czasowniki wyrażające krótkie trwanie (*posiedzieć*), „ingresywność subiektywną” (*rozśpiewać się*), semelfaktywne (*krzyknąć*), rodzaj czynności z obligatoryjnym zaznaczeniem okresu trwania czynności (*przesiedzieć godzinę*), oraz niedokonane: iteratywne (*grywać*) i deminutywno-iteratywne (*popłakiwać*).

C. PIERNIKARSKI (1972: 273) używa terminu „rodzaj akcji”, chociaż w językoznawstwie polskim — jak pisze — przyjął się termin „rodzaje czynności”, który sugeruje jednak, „iż chodzi wyłącznie o określone modyfikacje znaczeniowe czasowników czynnościowych”⁴⁴. Autor nie włącza aspektu do rodzajów akcji, nie uznaje także defektywności aspektowej czasowników należących do RA. Termin „rodzaje akcji” odnosi do serii czasowników, które różnią się od podstawy tym samym elementem znaczeniowym (PIERNIKARSKI, 1972: 276). Autor wymienia rodzaje akcji występujące w obu aspektach (*przebrać — przelewać, dopisać — dopisywać*), w także w jednym aspekcie, a wśród nich podtyp rodzajów akcji

⁴³ Znaczenie rozpoczęcia czynności zeszło u nich na plan drugi, na pierwszym planie jest bowiem znaczenie czynności krótkiej z podkreśleniem początku.

⁴⁴ C. PIERNIKARSKI (1972: 277) zaznaczył, że dla żadnego języka słowiańskiego rodzaje akcji nie zostały w pełni opisane. W języku rosyjskim od lat siedemdziesiątych powstało wiele opracowań poświęconych tej kategorii. Brak natomiast opracowania monograficznego opisującego kategorię rodzajów akcji w języku polskim.

determinacyjnych zawierający w swoim znaczeniu czasowe (*posiedzieć, przesiadzieć*), fazowe (*przebrzmieć*) lub semelfaktywne (*krzyknąć, zagdakać*) RA, afektywno-rezultatywne (*postać sobie, nastać się*), intensywnościowe RA (*rozhuścić się*), występujące w aspekcie dokonanym oraz iteratywa (*chodzić do miasta*⁴⁵, *pisywać, pobrzękiwać*), występujące w aspekcie niedokonanym (PIERNIKARSKI, 1972: 273—282).

A. KĄTNY (1994), opierając się na koncepcjach N.S. Awiłowej oraz A.W. Isaczenki (odrzucając jednak kryterium defektywności aspektowej), charakteryzuje najbardziej produktywne rodzaje akcji czasowników polskich oraz bada sposoby ich przekładu na język niemiecki na podstawie bogatego materiału empirycznego. Autor poddał charakterystyce m.in. ewolutywny (*rozchorować się*), dystrybutywny (*powynosić*), kumulatywny (*naplotkować*), iteratywno-augmentatywny (*wystawać*) rodzaj akcji. W kilku artykułach (KĄTNY, 1989: 363—373; 1996: 41—47; 2000: 243—254) dokonuje charakterystyki poszczególnych rodzajów akcji w języku polskich oraz ich ekwiwalentów w języku niemieckim

W. ŚMIECH (1986) charakteryzuje czasowniki prefiksalne w języku polskim, a wśród nich takie, w których prefiksy wnoszą dodatkowe informacje o charakterze przebiegu akcji, nie używa jednak terminu „rodzaj akcji” („Aktionsart”). Również H. WRÓBEL (1984, 1998, 2001) nie stosuje terminu „rodzaj akcji” („rodzaj czynności”, „Aktionsarten”) przy analizie znaczeń modyfikacyjnych wnoszonych przez przedrostki czasownikowe do znaczeń podstawy.

Grupy polskich rodzajów akcji na podstawie teorii A.W. Isaczenki wymienia J. CZOCHRALSKI (1975: 20—24). Nadrzędny jest podział czasowników według aspektu: dokonane oraz niedokonane rodzaje akcji (die perfektiven Aktionsarten, die imperfektiven Aktionsarten). Do dokonanych należą następujące rodzaje akcji: rezultatywny (die resultative Aktionsart), np. *zreperować, ugotować, przeczytać*, ingresywny (die ingressive Aktionsart), np. *zapachnieć, popłynąć*, delimitatywny (die delimitative Aktionsart), np. *pospać, poczytać*, dystrybutywny (die distributive Aktionsart), np. *powstawiać, pogubić*, ewolutywny (die evolutive Aktionsart), np. *roztąpić się, rozchorować się*, partytywno-rezultatywny (die partiell-resultative Aktionsart), np. *podniszczyć, podleczyć*. Natomiast do niedokonanych rodzajów akcji J. Czochralski zalicza: iteratywny (die Iterativa), np. *czytywać, widywać*, komitatywny (die Komitativa), np. *przyśpiewywać, przytupywać*, iteratywa w ujęciu szerokim (erweiterte Iterativa), a wśród nich iteratywa ze znaczeniem deminutywnym (die Diminutiviterativa), np. *popłakiwać, popadywać*, oraz wzmożonej intensywności (die Intensiviterativa), np. *przesiadywać*.

T. CZARNECKI (1998: 40) w monografii *Aspektualität im Polnischen und Deutschen. Bedeutungen und Formen in einer konfrontativen Übersicht*

⁴⁵ Ale nie np. *Dziecko już chodzi do szkoły* ‘jest uczniem’.

rozdziela *Aktionsarten sensu stricto* związane z modyfikacjami akcjonalnymi oraz *Aktionsarten sensu largo*, związane z mutacją akcjonalną⁴⁶.

W języku polskim pojawiały się opracowania poświęcone poszczególnym rodzajom akcji: dystrybucywnemu RA (BOGUSŁAWSKI, 1993: 61—68; KAWKA, 1987: 117—184; RUDNIK-KARWATOWA, 1991: 197—204), saturatywnemu RA (COCKIEWICZ, 2000: 227—241), inicjalnemu RA (STAWNICKA, 2006: 3—17), a także czasownikom przedrostkowym z poszczególnymi przedrostkami: z przedrostkiem *pod-* (SĘKOWSKA, 1985: 601—617), *roz-* (PRZYBYLSKA, 2001), *przy-* (WITKOWSKA-GUTKOWSKA, 1989: 43—56)⁴⁷, *wz-* (SZLESIŃSKI, 1972: 211—229), *na-* (ŚMIECH, 1977: 129—134), *od-* (ŚMIECH, 1968: 43—50), *u-* (PIWOWAR, 1995: 1—14), opracowania obejmujące badania diachroniczne (KLESZCZOWA, 1991: 227—240; NIEWIARA, 1994: 78—84; KREJA, 2001: 365—376; WRÓBEL, 1979: 415—421; 1980: 49—59; JANOWSKA, PASTUCHOWA, 2005). W ujęciu diachronicznym iteratywom polskim poświęcone są monografie M. KUCAŁY (1966), B. DUNAJA (1971), a iteratywom rosyjskim — Z. RUDNIK-KARWATOWEJ (1982).

Konfrontacja rodzajów akcji jest jednym z najważniejszych zadań słowiańskiej aspektologii. W tej dziedzinie zrobiono już wiele i otrzymano interesujące rezultaty. E. SEKANINOVÁ (1980) badała RA wyrażane czasownikami przedrostkowymi w językach rosyjskim i słowackim. W ramach konfrontacji rosyjsko-polskiej poświęconej charakterystyce poszczególnych rodzajów akcji wymienić należy prace: Z.N. Striekałowej (СТРЕКАЛОВА, 1976: 247—252), Z. RUDNIK-KARWATOWEJ (1985: 255—267; 1989: 175—180; 1991: 197—204; Рудник-Карват, 1987: 189—192), J. STAWNICKIEJ (1989: 40—71; 2000b: 32—48; 2005b: 89—101), w ramach konfrontacji rosyjsko-bułgarskiej — pracę O.M. Sokołowa (СОКОЛОВ, 1978: 56—74), w ramach badań kilku języków słowiańskich — m.in. prace M.A. Osipowej (ОСИПОВА, 1983a: 70—80; 1983b: 244—254; 1987: 79—84) i E. Pierniszki (ПЕРНИШКА, 1987: 178—182). Dodać należy, iż w tomach zawierających materiały z kilku posiedzeń seminarium aspektologicznego oraz konferencji aspektologicznej w Moskwie pod redakcją M.Ju. Czertkowej (ЧЕРТКОВА, 2001; 1997a; 1997b; 1998; 2004) znajduje się jedynie 6 artykułów poświęconych rodzajom akcji czasownikowej, a wśród nich dystrybucywnom w języku staropolskim (АНАНЬЕВА, 2004: 9—24), znaczeniom przedrostków czasownikowych, w tym przedrostków modyfikujących znaczenie czasownika podstawowego (ВОЛОХИНА, ПОПОВА, 1997:

⁴⁶ „Wir unterscheiden die **Aktionsklassen** (**Aktionsarten sensu stricto**), wenn die Bedeutung nur eine Situation betrifft — in dem Fall haben wir es mit der sog. **aktionalen Modifikation** zu tun — und **Aktionsgruppen** (**Aktionsarten sensu largo**), wenn die Bedeutung eine bipropositionale Struktur von zwei Situationen — in dem Fall liegt eine **aktionale Mutation** vor — widerspiegelt“ (CZARNECKI, 1998: 40).

⁴⁷ Por. także ZGÓLKOWA, 1988: 301—308; PRZYBYLSKA, 2006.

34—41) oraz wyróżnieniu rodzajów akcji wśród czasowników prefiksalnych (КРОИГАУЗ, 1997б: 76—81).

***Aktionsarten* a system aspektowy**

W językach słowiańskich *Aktionsarten* są ściśle związane z systemem aspektowym. W niniejszej pracy przyjęto stanowisko rozróżnienia aspektu jako obligatoryjnej binarnej kategorii czasownika i *Aktionsarten* — fakultatywnych modyfikacji znaczeniowych⁴⁸ czasowników bazowych (kategorie słowotwórcze w przypadku większej liczby formantów dla tego samego znaczenia lub typu słowotwórcze oparte na jednym formancie). Relacje między *Aktionsarten* a systemem aspektowym sprowadzają się do wyróżnienia *Aktionsarten* występujących w obu aspektach oraz w jednej formie aspektowej. Ju.S. Masłow (МАСЛОВ, 1959: 194) wśród rodzajów akcji wyróżnia grupy RA w jednym aspekcie (*perfectiva tantum*, *imperfectiva tantum* i *reflexiva tantum*) oraz grupy RA, od których możliwe jest utworzenie wtórnych formacji imperfektywnych (dla czasowników wyrażających RA w dwóch aspektach).

W badaniach aspektu słowiańskiego wyróżnić można 3 kierunki. Jeden z nich związany jest z poszukiwaniem inwariantu znaczeniowego dokonaności — nacechowanego członu opozycji aspektowej⁴⁹. Drugi kierunek opiera się na propozycji wyróżnienia zhierarchizowanych struktur podstawowych cech semantycznych na jednym lub na kilku poziomach — na poziomie czasownika, predykatu, zdania, tekstu (A. Timberlake, N. Thelin, T. Pettersson, H.R. Mehlig, D. Paillard) zgodnie z przekonaniem o niemożności znalezienia parametru

⁴⁸ W. Chrakowski pisze o integrowaniu się, sumowaniu znaczeń, współistnieniu znaczenia wnoszonego przez formant i znaczenia podstawy werbalnej. „Это значение [...] можно назвать суммарным или интегративным” (ХРАКОВСКИЙ, 1980: 11). Nietrafność terminu „modyfikacja” uzasadnia następująco: „Мы против того, чтобы назвать любое объединение конкретного лексического значения и значения какого-либо способа действия модификацией лексического значения. На самом деле модификации, т.е. видоизменения лексического значения не происходит. К нему лишь прибавляется значение определенного способа действия” (ХРАКОВСКИЙ, 1980: 10).

⁴⁹ W ramach tego kierunku rozwijano teorię „zakończoności” (R. Jakobson, A.A. Шахматов, Z. Klemensiewicz, W. Cockiewicz), „rezultatywności” (S. Karcevski, Г.К. Ульянов. И.П. Мучник), „punktowości / momentalności” (A. Mazon, А.М. Пешковский), „całościowości” (A.V. Isačenko, B. Comrie, A. Dostál, B. Барнетова, J. Forsyth, A. Stunová, О.П. Рассудова, szczęśliwo А.В. Бондарко), „graniczności” (В.В. Виноградов, Ö. Dahl, Ю.С. Маслов, Е.А. Земская, Н.С. Авилова, V. Lehmann, D. Cohen), „zmiany stanu” (H. Galton, В.В. Гуревич, M. Guiraud-Weber, A. Барентсен).

semantycznego, który mógłby objaśnić wszystkie użycia aspektu dokonanego. Trzeci kierunek proponuje podejście logiczne (W. Breu, R.E. Weber, N. Schpak-Dolt) lub badania semantyki aspektu jako elementu struktury semantycznej predykatu (M.Ja. Głowińska, E.W. Paduczewa). Podejście ostatnie ukazuje różnorodność typów opozycji aspektowych i pozwala na podstawie analizy semantycznej przypisać perfektywności i imperfektywności pewne cechy w sposób bardziej precyzyjny.

Przy omawianiu zagadnień związanych z kategorią aspektu należy wyjaśnić kwestię roli znaczenia leksykalnego czasowników dla ich zachowania aspektowego, klasyfikacji sytuacji oznaczanych czasownikami, kwestii partnerstwa aspektowego i wyróżnienia czasowników należących do kategorii *perfectiva* i *imperfectiva tantum*, uznania kategorii aspektu za kategorię klasyfikującą bądź fleksyjną.

W sławistyce doniosłą rolę odegrała klasyfikacja czasowników (właściwie wyrażen zdaniowych konstytuowanych przez czasowniki) Z. VENDLERA (1957: 143—160; 1967: 97—121)⁵⁰. Próby klasyfikacji sytuacji wyrażanych czasownikami podejmowane były wielokrotnie w literaturze aspektologicznej⁵¹.

W literaturze aspektologicznej nurt wiążący semantykę aspektu czasownikowego z semantyką czasownika został zapoczątkowany przez Ju.S. Masłowa artykułem *Вид и лексическое значение глагола* z 1948 roku. Ścisły związek aspektu z semantyką czasownika podkreśla wielu badaczy, m.in. B. COMRIE (1976), R. LASKOWSKI (1996, 1998b), S. KAROLAK (1996), A. HOLVOET (1989), M.Ja. Głowińska (ГЛОВИНСКАЯ, 2001), C. PIERNIKARSKI (1969, 1975), ANTINUCCI, GEBERT (1977).

⁵⁰ Z. VENDLER (1967: 97 i nast.) wyróżniał 4 klasy semantyczne czasowników wyznaczające ich właściwości akcjonalne: *states* (stany, sytuacje statyczne, np. *have, like*), *activities* (czynności, sytuacje dynamiczne, które nie zmierzają do naturalnego kresu, np. *sleep, sing*), *accomplishments* (procesy, sytuacje dynamiczne, zmierzające do naturalnego kresu, np. *build a house*) i *achievements* (sytuacje dynamiczne momentalne, np. *start, recognize*). Klasy te różnią się cechą łączliwości z adverbiami duratywnymi miary wykonania akcji (*in two hours*) oraz miary trwania akcji (*for two hours*), a także możliwością tworzenia form czasowych typu *Continuous*. Koncepcję Z. Vendlera zastosowała do opisu słowiańskiego materiału językowego T.W. Bułygina (БУЛЫГИНА, 1982). E.W. Paduczewa (ПАДУЧЕВА, 1990, 1996) zmodyfikowała klasyfikację Vendlera i poddając analizie semantykę aspektu, wskazała zależność między semantyką leksemów werbalnych i ich zachowaniem aspektowym. Próby modyfikacji klasyfikacji Vendlerowskiej i przystosowania jej do materiału słowiańskiego podejmowali także H.R. MEHLIG (1981), Ch. SMITH (1991), KLIMONOW (1997), a dla materiału polskiego na podstawie klasyfikacji E.W. Paduczewej — R. LASKOWSKI (1996, 1998). Semantyczna klasyfikacja czasowników została także przedstawiona przez badaczy czeskich (F. Daneš, Z. Hlavsa).

⁵¹ Omówienie klasyfikacji sytuacji wyrażanych czasownikami w: DANEŠ, 1971: 194—207; МАСЛОВ, 1948: 303—316; БУЛЫГИНА, 1982: 7—87; ПАДУЧЕВА, 1996: 103—121; ПЕТРУХИНА, 2000a: 14—32; СТАВНИЦКА, 2007: 15—20.

Semantyczna klasyfikacja R. LASKOWSKIEGO (1996: 39—48; 1998b: 153 i nast.) opiera się na 4 typach opozycji: przebieg sytuacji w czasie (sytuacja statyczna lub dynamiczna), stan końcowy sytuacji (rezultatem sytuacji jest powstanie nowego stanu lub sytuacja nie prowadzi do powstania jakiegokolwiek innego stanu), sposób osiągnięcia stanu końcowego (zmiana o charakterze ciągłego procesu lub skokowa), kontrolowalność akcji / brak kontroli subiekta nad przebiegiem sytuacji. Na podstawie wymienionych typów opozycji R. Laskowski wyróżnia następujące grupy czasowników:

- czasowniki stanu opisujące stany fizyczne (*spać, stać, głodować*), emocjonalne (*bać się, cieszyć się*), relacje ponadczasowe (*ważyć, kosztować, różnić się*);
- czasowniki zdarzeniowe oznaczające dynamiczne sytuacje nieteliczne odbywające się bez aktywnego udziału subiekta, np. ruch niezamierzony przez subiekt (*drżeć, chwiać się*), odgłosy (*skrzypieć, trzeszczeć*), zjawiska przyrody (*wiać* ‘o wietrze’, *padać* ‘o śniegu’);
- czasowniki czynnościowe oznaczające nieteliczne akcje zamierzone odbywające się pod kontrolą subiekta, np. czasowniki ruchu (*jechać, tańczyć*), mówienia (*mówić, kłamać*), perceptywne (*słyszeć, widzieć*), zajęcia (*rządzić, handlować*);
- czasowniki procesywne oznaczające samoistne procesy teliczne zachodzące bez kontroli ze strony subiekta (*rosnąć / wyrosnąć, psuć się / zepsuć się*);
- czasowniki działania opisujące sytuacje teliczne z aktywnym udziałem subiekta, np. czasowniki kreatywne i destruktywne (*budować, burzyć*);
- czasowniki oznaczające wypadki — nagłe zmiany niezamierzone, niekontrolowane (*zgubić, ocknąć się*);
- czasowniki oznaczające akty — nagłe zmiany zamierzone (*zadzwoić, pokazać*).

Czasowniki oznaczające stany, zdarzenia i czasowniki czynnościowe należą do klasy *imperfectiva tantum*, natomiast określające wypadki oraz akty — do klasy *perfectiva tantum*. Jedyne czasowniki procesywne oraz działania wchodzą w relację partnerstwa aspektowego, tj. tworzą pary czasowników, które nie różnią się znaczeniem leksykalnym (LASKOWSKI, 1998b: 167).

W rosyjskiej tradycji aspektologicznej uznawana jest tożsamość znaczeniowa czasowników w opozycjach terminatywnych⁵². Terminatywna para aspekto-

⁵² Termin „предельность” (terminatywność, limitatywność, relacyjna zmienność) został wprowadzony przez Ju.S. Masłowa (МАСЛОВ, 1961; 175). Terminu „relacyjna zmienność” używa C. PIERNIKARSKI (1969, 1972, 1975). N.S. Awiłowa, operując się na koncepcji W.W. Winogradowa, który do językoznawstwa rosyjskiego wprowadził niezależnie od Ju.S. Masłowa termin „предельность”, uznaje sufiksalne i prefiksalne pary aspektowe, przypisując opozycji aspektowej ekwipolentny charakter, tj. nacechowanie obu członów (АВИЛОВА, 1976: 23, 28). Natomiast w teorii Ju.S. Masłowa (МАСЛОВ, 1959: 309) pary aspektowe tworzą opozycję

wa charakteryzuje się wyrażaniem znaczenia osiągnięcia wewnętrznej granicy zawartej w treści obu czasowników. W treści czasownika imperfektywnego jest ona zawarta potencjalnie, a czasownik perfektywny komunikuje *explicite* o jej osiągnięciu⁵³. W terminatywnej parze aspektowej czasownik niedokonany wyraża proces dążący do zmiany, a dokonany — koniec procesu (zmianę jakościową), przy czym osiągnięcie granicy oznacza naturalne wyczerpanie się procesu. Wśród par terminatywnych wyróżnić można 2 typy (ЗАЛИЗНЯК, ШМЕЛЕВ, 1997: 49; ШЕЛЯКИН, 1983: 162—163; BOGUSŁAWSKI, 1981). W pierwszym typie (*строить — построить, таять — растаять, писать — написать*) rozwój akcji prowadzi do zmiany jakościowej («намеренное приближение к результату»). W drugim typie (*решать — решить задачу, сдавать — сдать экзамен, ловить — поймать, убеждать — убедить*) akcja wyrażona czasownikiem niedokonanym (znaczenie konatywne) nie prowadzi automatycznie do zmiany jakościowej («попытка — успех»)⁵⁴.

W niniejszym opracowaniu przyjmuję rozróżnienie par aspektowych *sensu stricto* i *sensu largo*. Interesująca jest bowiem koncepcja badaczy rosyjskich wykorzystująca pojęcie struktury polowej w interpretacji zjawiska tworzenia par aspektowych (ПЕТРУХИНА, 2000a; ЯСАИ, 1997: 70—84). W centrum mieszczą się pary aspektowe terminatywne (sufiksalne typu *записать — записывать*, i prefiksalne typu *писать — написать*, między którymi ogniwem łączącym są korelacje trójek czasowników typu *жечь — сжечь — сжигать*). Dalej od centrum znajdują się pary tzw. perfektywne typu *видеть — увидеть*⁵⁵, w których czasownik dokonany wyraża zmianę o charakterze momentalnym, a niedokonany — stan będący rezultatem (skutkiem) tej zmiany⁵⁶, a na peryferiach

prywatywną, a członem nacechowanym jest człon dokonany. O różnicach między szkołą moskiewską i leningradzką zob.: LEHMANN, 1988.

⁵³ W literaturze aspektologicznej podkreśla się identyczność leksykalną obu członów, a różnicowanie między nimi jest wyłącznie kategorialne.

⁵⁴ Zarówno zdanie *X rozwiązał zadanie z matematyki*, jak i zdanie *X nie rozwiązał zadania z matematyki* presuponuje *X rozwiązywał zadanie z matematyki* (HOLVOET, 1989: 63). Por. także БОНДАРКО, 1995: 37; 1986: 15 i nast., a także uwagi tegoż autora o terminatywności konatywnej kontrolowanej (*Пробиваюсь, пробиваюсь, никак не пробьюсь*) i niekonatywnej (БОНДАРКО 1996: 132).

⁵⁵ W aspektologii rosyjskiej parę typu: *видеть — увидеть, слышать — услышать, чувствовать — почувствовать, волноваться — взволноваться* zaliczane są do tzw. par perfektywnych (перфектная видовая пара) (ПАДУЧЕВА, 1996: 94 i nast.; ЗАЛИЗНЯК, ШМЕЛЕВ, 2000: 57). Status par typu *видеть — увидеть* nie został jednak jednoznacznie rozstrzygnięty. Dowodem takiego stanu rzeczy mogą być odpowiedzi uczestników ankiety Międzynarodowego Seminarium Aspektologicznego zorganizowanego przez Wydział Filologiczny Uniwersytetu Moskiewskiego (ЧЕРТКОВА, red., 1997a: 140—233). Różne stanowiska w sprawie traktowania par tego typu przedstawia M.Ja. Głowińska (ГЛОВИНСКАЯ, 2001: 118—119).

⁵⁶ W *Gramatyce języka polskiego* (GRZEGORCZYKOWA, LASKOWSKI, WRÓBEL, red., 1984: 476) parę typu *znać — poznać* nie zostały nazwane parami perfektywnymi (por. także PIERNIKARSKI, 1969: 145, 147).

lokują się pary typu *сидеть — посидеть*, tj. simplicjum i derywat delimitatywny, należące do *Aktionsarten* temporalnych. Rosyjscy badacze wymieniają także inne typy opozycji aspektowych, m.in. pary semelfaktywne (proces rozczłonkowany i ‘kwant’ tego procesu, np. *стучать — стукнуть*), ingresywne (proces i jego początek, np. *бежать — побежать*), antycypacyjne (opis stanu rzeczy w określonym momencie wyprzedzającym zajście zdarzenia i zdarzenie, np. *опаздывать — опоздать*) (ЗАЛИЗНЯК, ШМЕЛЕВ, 2000: 61).

W zależności od przyjętego kryterium odpowiedniości aspektowej (morfologiczne, funkcjonalne bądź semantyczne) zmienia się linia podziału między partnerami aspektowymi a klasami *perfectiva* i *imperfectiva tantum*, czyli także między parami aspektowymi a czasownikami bazowymi i należącymi do rodzajów akcji. Według np. kryterium semantycznego partnerami aspektowymi byłyby człony pary terminatywnej, w której czasownik niedokonany oznacza dążenie do wewnętrznie założonej granicy, a dokonany — osiągnięcie kresu delimitacyjnego (*будовать дом — збудовать дом*). Przy rozszerzeniu pojęcia pary aspektowej i przyjęciu tzw. kryterium Masłowa⁵⁷ będą do nich należeć również iteratywne pary. W obrębie klasy *perfectiva tantum* wyróżnić można *perfectiva tantum* absolutne, tj. ze względu na terminatywność, iteratywność i derywację (*runąć, оcknąć się*), oraz *perfectiva tantum* względne, tj. ze względu na terminatywność, ale nie iteratywność i derywację (*znaleźć, zauważyć*), a także ze względu na terminatywność i iteratywność, ale nie derywację (*posiedzieć, zateśknąć*)⁵⁸. W obrębie klasy *imperfectiva tantum* można wyróżnić *imperfectiva tantum* ze względu na terminatywność i derywację (*posiadać, należeć do..., znajdować się*) oraz *imperfectiva tantum* ze względu na terminatywność, ale nie derywację (*siedzieć, spać, tęsknić*)⁵⁹.

A.W. Bondarko zwraca uwagę na niebezpieczeństwo „rozmycia się” linii podziału między zjawiskiem występowania pary aspektowej a defektywnością aspektową (ЧЕРТКОВА, ред., 1997a: 145)⁶⁰. Badacz konstatuje: „Во всех случаях, как мне кажется, необходимо строго различать видовые пары в собственном смысле и те явления, которые могут по части признаков

⁵⁷ Chodzi o możliwość użycia czasowników niedokonanych w funkcji *praesens historicum*.

⁵⁸ Wyróżniając typy *perfectivów tantum*, opieram się na artykule M. ŁAZIŃSKIEGO (1995: 1—6).

⁵⁹ Możliwe jest tworzenie czasowników prefigowanych od czasowników dynamicznych homogenicznych, które jednak nie tworzą z czasownikiem bazowym pary aspektowej (*sensu stricto*) ze względu na zróżnicowanie znaczenia leksykalnego. Czasownik prefigowany może wskazywać inicjowanie akcji: *болеть → заболеть, чувствовать → почувствовать, бежать → побежать*, lub nałożenie zewnętrznego ograniczenia temporalnego na akcję: *сидеть → посидеть, работать → поработать* (ПЕТРУХИНА, 2000: 26—27).

⁶⁰ Wypowiedź w ramach ankiety przeprowadzonej wśród uczestników seminarium aspektologicznego, które odbyło się na Uniwersytecie Moskiewskim w 1997 roku (ЧЕРТКОВА, ред., 1997a).

сближаться с парностью” (ЧЕРТКОВА, ред., 1997a: 145)⁶¹. Na peryferii pozostaje cały szereg par, których użycie wynika z uwarunkowań kontekstowych (patrz *Aktionsarten w teksie*).

W koncepcji aspektologicznej, preferującej wąskie rozumienie terminatywności, ograniczane do terminatywnej pary aspektowej, w której człon dokonany wyraża całościowość, a znaczenie zakończenia czynności polega na wy-czerpaniu się akcji, osiągnięciu jej naturalnej granicy, poszerza się zakres czasowników klasy *perfectiva tantum* (*полежать, поработать, походить*) i *imperfectiva tantum* (*лежать, работать, ходить*)⁶².

W niniejszej pracy przyjmuję rozwiązanie zgodne z tradycyjnymi ujęciami rosyjskimi. Determinatywa zaliczam do kategorii *perfectiva tantum* (*perfectiva tantum* ze względu na terminatywność i iteratywność, ale nie na derywację). Należą one do klasy RA łącznie z innymi czasownikami, w których formanty wnoszą znaczenia modyfikacji akcji bazowych wyrażanych czasownikiem podstawowym.

Uznanie tożsamości leksykalnej członów pary aspektowej wymaga ustosunkowania się do kwestii, czy parę aspektową stanowią dwa leksemy, czy jeden, tj. czy aspekt jest kategorią fleksyjną, czy słowotwórczą. W literaturze aspektologicznej proponuje się kilka rozwiązań tego problemu. Jednym z nich jest uznanie aspektu za kategorię klasyfikującą, tj. wszystkie formy jednego leksemu wyrażają tę samą wartość kategorii aspektu (АВИЛОВА, 1976; ШВЕДОВА, ред., 1980: 583—585; ПАДУЧЕВА, 1996: 85). Przy uznaniu, że człony pary aspektowej są formami jednego leksemu, aspekt stanowi jedną z kategorii fleksyjnych czasownika (ТИХОНОВ, 1964б, 1998; ИСАЧЕНКО, 1960; 137—140; ISACZENKO, 1962; ГЛОВИНСКАЯ, 1982: 115 i nast.). A.W. Bondarko (БОНДАРКО, 1976: 76—77; 1999: 118 i nast.) opowiada się natomiast za korelacją dwóch leksemów charakteryzujących się tożsamością znaczenia leksykalnego, a różniących się znaczeniem kategorialnym. Jeśli aspekt byłby kategorią fleksyjną, to należałoby go potraktować łącznie z trybem, czasem i osobą w ramach koniugacji czasownika. Potraktowanie aspektu jako kategorii klasyfikującej umieściłoby go na jednym poziomie z kategorią rodzaju rzeczowników (przy istnieniu par aspektowych i braku „par rodzajowych”).

⁶¹ Szczególnie chodzi tu o ustalenie statusu par aspektowych i czasowników tzw. fazowych rodzajów akcji (przede wszystkim ingresywnych i delimitatywnych). Uwzględniając charakter peryferyjny niektórych typów par i możliwość przejścia do opozycji leksykalno-aspektowych, należałoby raczej mówić o peryferii partnerstwa aspektowego lub zbliżaniu się do centrum opozycji leksykalno-aspektowych.

⁶² Ale np. P.A. Sobolewa (СОБОЛЕВА, 1980: 220—222) proponuje wyróżnienie par aspektowych (*делать — сделать, перечитать — перечитывать*) i korelacji aspektowych (*петь — запеть, пропеть, отпеть [свое]*). W takim ujęciu jednoaspektowe są czasowniki bez partnera aspektowego, niewstępujące w korelacje aspektowe (глаголы несоотносительные по виду), np. *рухнуть, хлынуть, присутствовать, долженствовать* (СОБОЛЕВА, 1980: 221).

Zgodnie z teorią jednoleksemową należałoby uznać, że leksem czasownikowy ma dwa czasy przeszłe, jeden czas teraźniejszy i dwa czasy przyszłe, z których jeden zbudowany jest z tych samych morfemów gramatycznych co czas teraźniejszy (СОККІЕВІЧ, 1992: 75)⁶³, chociaż za teorią jednoleksemową przemawiałaby praktyka leksykograficzna⁶⁴.

Istnienie dwóch bezokoliczników, odrębność paradygmatu, morfologiczne środki wyrażania aspektu (formanty słowotwórcze), możliwość tworzenia od podstawy derywatów przedrostkowych nie tylko o przeciwnym aspekcie, ale także wyrażających różne modyfikacje znaczeniowe podstawy przemawiają za uznaniem teorii dwuleksemowej.

Kolejne rozwiązanie polega na przyjęciu „dwulicowej” natury aspektu. Przy takim ujęciu brak jednoznacznego stwierdzenia, czy parę aspektową tworzą odrębne czasowniki spełniające warunek tożsamości leksykalnej, czy też formy czasownika nieróżniące się znaczeniem (ЗАЛИЗНЯК, ШМЕЛЕВ, 1997)⁶⁵.

Natomiast w kwestii uznania pary sufiksальной i/lub prefiksальной proponuje się w literaturze aspektologicznej kilka rozwiązań. Z jednej strony uznaje się zarówno pary sufiksalne (utworzone poprzez wtórną imperfektywizację), jak i prefiksalne (ТИХОНОВ, 1964: 42—52; 1998: 466—477), z drugiej zaś — ogranicza się jednak odpowiedniość aspektową do imperfektywizacji i nie uznaje się prefiksальной pary aspektowej (КАРЦЕВСКИЙ, 1962: 222—239; KRATZEL, 1971⁶⁶; МАСЛОВ, 1963⁶⁷; ИСАЧЕНКО, 1960). Inne rozwiązanie sprowadza się do uznania odpowiedniości aspektowej w parach, w których czasownik imperfektywny utworzony jest poprzez sufiksację od czasownika perfektywnego oraz par prefiksальных, przy czym człony typu *переписать* — *переписывать* są formami jednego leksemu, a *делать* — *сделать* — odrębnymi leksemami (БОНДАРКО, БУЛАНИН, 1967: 48). W języku polskim (LASKOWSKI, 1984: 214 i nast.) właśnie sufiksальną imperfektywizację uważa się na ogół za proces czysto aspektowy. Przy innym ujęciu wykładnikami opozycji są nie tylko sufiksy, np. *zapisywać* — *zapisać* (-ува : -а-), ale również

⁶³ Badacz uznaje aspekt za „przypadek graniczny”, tj. kategorię przejściową między zjawiskami fleksyjnymi a derywacyjnymi (СОККІЕВІЧ, 1992: 78).

⁶⁴ Por. uwagi A.W. Isaczenko (ИСАЧЕНКО, 1962: 350) o jednym czasowniku niemieckim, który jest ekwiwalentem obu członów pary aspektowej (*отдать* — *отдавать* ‘zurückgeben’).

⁶⁵ Problemem jest też tzw. *imperfective paradox*, czyli interpretacja znaczenia procesywnego i wielokrotnego czasowników niedokonanych. Skoro bowiem człony pary aspektowej nie są formami jednego leksemu, to należałoby potraktować znaczenie procesywne i wielokrotne czasowników niedokonanych na dwa odrębne leksemy, co proponują w opisie leksykograficznym T.W. Bułygina i A.D. Szmielow (БУЛЫГИНА, ШМЕЛЕВ, 1992: 112—113).

⁶⁶ G. KRATZEL (1971: 24) uważa, iż czasownik *написать* wyraża rezultatywny rodzaj akcji.

⁶⁷ Ju.S. Masłow (МАСЛОВ, 1984: 66) w późniejszych pracach uznaje także prefiksальные pary aspektowe. A.W. Isaczenko (ИСАЧЕНКО, 1962: 358—365) stwierdza natomiast, iż pary prefiksальные występują sporadycznie.

i prefiksy, np. *pisać* — *napisać* (Ø : na-) (BOGUSŁAWSKI, 1963). Z kręgu par aspektowych wyłącza się tzw. przedrostki rodzajowe, tworzące derywaty od podstaw dokonanych i pełniące funkcje wyłącznie leksykalne, np. *dokupić* (KLEMENSIEWICZ, 1951: 651—654). Wyróżnia się także parę aspektową *sensu stricto* typu *pisać* — *napisać* oraz parę aspektową *sensu largo* typu *siedzieć* — *posiedzieć* (COCKIEWICZ, 1992). Opozycje aspektowe realizują się między niedokonanym simplicjum i prefigowanym derywatem, od którego nie powstaje wtórna formacja imperfektywna⁶⁸.

Uznając parę prefiksálną i sufiksálną, należy podkreślić, iż stosunek między imperfektywnym *писатъ* a perfektywnym *написатъ* (oba terminatywne) oraz między *дописывать* a *дописатьъ* jest analogiczny, brak zatem różnic w ich znaczeniach leksykalnych.

Proponowany zakres kategorii *Aktionsarten*

Aktionsarten obejmują czasownikowe formacje dewerbalne zawierające formanty modyfikujące znaczenia czasowników bazowych z punktu widzenia charakterystyk kwantyfikacyjnych (temporalnych i intensywności / efektywności akcji oraz iteratywności)⁶⁹. Formanty modyfikacyjne łącząc się z podstawami werbalnymi precyzują znaczenie czasownika podstawowego (nie zmieniając go), wnosząc charakterystyki sposobu przebiegu akcji (np. stopnia intensywności, ustosunkowań subiektywno-objektowych, długości trwania interwału temporalnego wypełnionego akcją, gruntowności realizacji akcji).

Rodzaje akcji są zatem grupami leksemów werbalnych wyróżnionymi na podstawie kryterium formalnego i semantycznego⁷⁰. Charakteryzują się obligatoryjnością wykładnika formalnego (przedrostek, sufiks, przedrostek w połączeniu z sufiksem, przedrostek w połączeniu z postfiksem, przedrostek w połączeniu z sufiksem i postfiksem)⁷¹, który modyfikuje akcję bazową poprzez

⁶⁸ Kryterium tym posługuje się W. COCKIEWICZ (1992), przejmując je od S. AGRELLA (1918: 12) i A. STENDERA-PETERSENA (1933: 321—334).

⁶⁹ Klasyfikację rosyjskich *Aktionsarten* opartą na wyróżnieniu parametrów kwantyfikacyjnych zaproponowałam w: STAWNICKA 2002a; 2003b: 175—184; 2004: 43—55.

⁷⁰ W słownikach współczesnego języka rosyjskiego i polskiego większość czasowników z formantami modyfikacyjnymi ma kwalifikatory stylistyczne odnoszące omawiane czasowniki do słownictwa potocznego, czasem pospolitego lub przestarzałego.

⁷¹ Czasowniki te tworzone są za pomocą prefiksacji, sufiksacji oraz prefiksálno-sufiksálno postfiksalnego sposobu derywacji, a także prefiksálno-postfiksalnego i prefiksálno-sufiksálno-postfiksalnego. E. Ziemska (ЗЕМСКАЯ, 1973: 30—31) przyznaje postfiksowi *-ся* status sufiksu, ale np. w *Gramatyce rosyjskiej* pod redakcją N.Ju. Szwedowej (ШВЕДОВА, ред., 1980: 125) postfiksy wyróżnione zostały wśród typów afiksów. Por. także uwagę M.A. Kronghausa (КРОНГАНЗ, 1997a: 20) „носителями способов действия стали признаваться не только приставки, но и некоторые

wprowadzenie charakterystyk temporalnych, kwantyfikacyjnych, intensywnościowych oraz iteratywnych (powtarzalności). Modyfikacja znaczenia czasowników podstawowych dotyczy więc dodatkowej informacji o przebiegu akcji.

W niniejszej pracy do rodzajów akcji nie zaliczono czasowników niemotywowanych i zleksykalizowanych. W zasięgu opisu pozostają derywaty wykazujące wyraźny związek semantyczny ze znaczeniem podstawy. Nie zaliczono do *Aktionsarten* leksemów werbalnych odprzymiotnikowych i odrzeczownikowych, czasowników multiplikatywnych (*махать, чмучать*), czasowników wyrażających tzw. ogólnie rezultatywny RA⁷², ponieważ w aspektologii rosyjskiej są one uważane za tzw. odpowiedniki „czysto” aspektowe, oraz analitycznych i peryfrastycznych konstrukcji wyrażających różne typy znaczeń akcjonalnych⁷³.

W literaturze przedmiotu miejsce czasowników z przestrzennymi formantami przedrostkowymi nie jest traktowane w sposób jednoznaczny. P.A. Sobolewa (СОБОЛЕВА, 1980: 218 i nast.) wśród znaczeń wnoszonych przez przedrostek charakteryzuje znaczenia lokatywne, obok temporalnych, kwantytatywnych i aspektowych. Z. Skoumalova (BARNETOVA i in., 1979: 251) analizuje modyfikacje przestrzenne czasowników wyjściowych w ramach rodzajów akcji. Polscy lingwiści zaliczają modyfikacje przestrzenne do mutacji (WRÓBEL, 1984: 480—483). H. Wróbel za modyfikacyjne uznaje jedynie czasowniki prefiksalne z formantami charakterystyki przestrzennej, lokalizującymi akcje podstawowe poprzez wyznaczenie różnych części subiektu lub obiektu, na które są kierowane, np. wnoszące znaczenie ‘ze wszystkich stron’ (*огрызć, oblizać*), ‘na zewnątrz przedmiotu’ (*nadłamać*), ‘wewnątrz przedmiotu’ (*wypalić dom*), ‘na wskroś, na wylot’ (*przemarznąć*). Wśród nazw akcji przestrzennych (derywaty mutacyjne) wyróżnia formacje kierunkowe (*przyjechać, nadbiec, odnieść*) i formacje lokatywne (*zapisać zeszyt notatkami, wysypać ścieżkę piaskiem*) (WRÓBEL, 1984: 479—482). Formacje przedrostkowe od czasowników ruchu ukierunkowanego nie oznaczają tylko jednokierunkowego przemieszczenia, lecz także ruch, który charakteryzuje się szczegółowym ukierunkowaniem w stosunku do pewnych sytuantów przestrzennych (punkt wyjścia, punkt docelowy, dany odcinek przestrzeni...). Prefiksy nie modyfikują zatem znaczeń czasowników bazowych, np. *Jan szedł (z domu, do szkoły, ulicą) — Jan przyszedł / doszedł / wszedł do szkoły; Statek płynął (z Gdyni, do portu, po rzece) — Statek odpłynął od nadbrzeża / wypłynął*

суффиксы (например, суффикс -ну- со значением однократности) или даже более сложные словообразовательные приемы”.

⁷² „die eigentlich-resultative Bedeutung: ... die Handlung wird erfolgreich zu Ende geführt”, np. *бриться — побриться, кипятить — вскипятить* ‘(Wasser, Milch) zum Kochen bringen’ (ISAČENKO, 1968: 394).

⁷³ Por. np. podział na syntetyczne i analityczne RA (ХРАКОВСКИЙ, 1980: 17—23).

z portu (WRÓBEL, 2004: 81—82). W wydaniu *Gramatyki współczesnego języka polskiego* z 1998 roku H. WRÓBEL (1998: 544 i nast.) nie dokonuje podziału derywatów odczasownikowych na modyfikacyjne i mutacyjne, koncentrując się na charakterystyce kontekstowo-inwariantnych i fakultatywnych znaczeń formantów widocznych w dłuższych seriach i wchodzących między sobą w wyrażne opozycje.

H. SCHLEGEL (1999: 96 i nast.) zalicza czasowniki z przedrostkami o funkcji przestrzennej do czasowników z przedrostkami leksykalnymi. Natomiast J.W. Pietruchina (ПЕТРУХИНА, 2000a: 116—118) analizuje różnice semantyczne między prostymi czasownikami ruchu i przedrostkowymi czasownikami w ramach modyfikacji, ponieważ w danym przypadku zauważalne są — jej zdaniem — różnice w relacji do kresu delimitacyjnego (предел действия), np. *Он последним бежит из горы* (aktualizacja inicjalnego lub finalnego momentu ruchu), *Он последним сбегает с горы* (aktualizacja jednego z finalnych momentów ruchu) (ПЕТРУХИНА, 2000a: 117). Jeśli sposób przemieszczenia nie jest na tyle ważny, J.W. Pietruchina (ПЕТРУХИНА, 2000: 118) zalicza takie przykłady do mutacji lub do typu mutacyjno-modyfikacyjnego, np. *у́тму, приу́тми, уехать, приехать* (dla oznaczenia przemieszczenia za pomocą transportu naziemnego, samolotu...). W niniejszej pracy nie zostaną omówione czasowniki z formantami o charakterze przestrzennym, nie zaliczają się one bowiem do *Aktionsarten sensu stricto*. Charakterystyce znaczeń wnoszonych przez te formanty do podstawy werbalnej w języku rosyjskim i polskim można by poświęcić odrębną monografię.

Podstawy klasyfikacji *Aktionsarten*

Proponowana klasyfikacja rodzajów akcji sprowadza się do wyróżnienia modyfikacji znaczeń czasowników wyjściowych według charakterystyk kwantyfikacyjnych. Kwantyfikacja pojmowana jest szeroko jako wyróżnienie faz akcji, stopnia rozciągłości temporalnej interwału wypełnionego akcją, stopnia ilościowej i jakościowej charakterystyki akcji, kwantyfikacji subiektów i obiektów, a także kwantyfikacji samej akcji (jej charakterystyk iteratywnych jako przeciwstawności kursywności)⁷⁴.

Szerokie ujęcie kwantyfikacji proponuje H. SCHLEGEL (1999) w monografii *Zur Rolle der Terminativität / Aterminativität (T/AT) im Aspekt- und*

⁷⁴ W pracach językoznawczych kwantyfikacja w kontekście klasyfikacji rodzajów akcji czasownikowych rozumiana jest niejednoznacznie. A.W. Isaczenko (ИСАЧЕНКО, 1962: 388 i nast., 396 i nast.) rozróżnia fazowe i kwantytatywne rodzaje akcji. H. SCHLEGEL (1999: 106—111) dzieli czasowniki z modyfikacyjnymi przedrostkami na trzy grupy: wyrażające temporalne, kwantytatywne i kwalitatywne charakterystyki akcji.

*Aspektbildungssystem der russischen Sprache der Gegenwart*⁷⁵. Pojęcie charakterystyki kwantytatywnej obejmuje — według H. SCHLEGELA (1999: 109) — długość trwania akcji (Dauer der Handlung), powtarzalność akcji (Wiederholungen der Handlung), zakres akcji (Umfang der Handlung), ilościowe ujęcie subiektów / obiektów (Quantität der Subjekte / Objekte der Handlung) oraz intensywność akcji (Intensität der Handlung). Dla każdego z parametrów badacz wymienia przedrostki czasownikowe o charakterze modyfikacyjnym:

Parametr charakterystyki kwantytatywnej	Przedrostki modyfikacyjne
długość trwania akcji	<i>по-, про-</i>
powtarzalność	<i>пере-, с-</i>
zakres akcji	<i>из-, об-, на-, недо-</i>
ilościowe ujęcie subiektów / obiektów	<i>по-, пере-, на-, о-</i>
intensywność akcji	<i>под-, при-, по-, раз-, пере-</i>

H. SCHLEGEL (1999: 110) wymienia również przedrostki odnoszące się do charakterystyki jakościowej (kwalitatywnej) akcji⁷⁶ w sensie warunków, w jakich akcja się realizuje (Umstände der Handlung). Analizuje czasowniki z postfiksem *-ся* i kilkoma prefiksami. Przykładowo wymienia — opierając na pracach A.W. Isaczenki (ISAČENKO, 1962: 394) i M.A. Szelakina (ШЕЛЯКИН, 1972: 37) — czasowniki z prefiksami *раз-* (*раскричатся*), *на-* (*набегатся*) i *за-* (*замечатся*).

W *Gramatyce* wydanej w Pradze w 1970 roku (BARNETOVA i in., 1979: 245) kwantyfikacja — pojmowana szeroko⁷⁷ — łączona jest z wyróżnieniem następujących parametrów semantycznych: rezultatywność (zakończenie akcji zgodnie z wewnętrznym ukierunkowaniem na osiągnięcie kresu delimitacyjnego)⁷⁸, ograniczenie temporalne akcji, stanowiące podstawę wyróżnienia fazowych rodzajów akcji, krotność akcji (wyróżnienie jednokrotnego / niejednokrotnego wystąpienia akcji), kwantyfikacja subiektów lub / i obiektów akcji, związana z dystrybutywnym i kumulatywnym rodzajem akcji, kwantyfikacja siły realizacji akcji (silne, słabe lub umiarkowane natężenie). W niniejszej

⁷⁵ Monografia jest zmienioną i skróconą wersją rozprawy habilitacyjnej autora.

⁷⁶ H. Schlegel zaznacza, że znaczenie kwalitatywne rzadko jest wyróżniane w literaturze lingwistycznej.

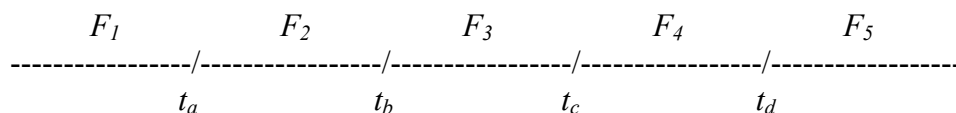
⁷⁷ Рог.: „[...] квантификации подвергаются не только конкретные объекты или субъекты действия, а также само действие, поскольку оно содержит семантические признаки повторяемости, силы проявления, отдельных фаз протекания или завершения действия” (BARNETOVA i in., 1979: 245).

⁷⁸ Do rodzajów akcji zaliczono także człony dokonane par aspektowych z przedrostkami „czysto” aspektowymi, np. *спрoutь* — *пocтpouть*, *дeлaть* — *сдeлaть*.

pracy pojęcie kwantyfikacji zostało poszerzone — obejmuje swym zakresem także charakterystykę jakościową akcji, którą wymienia H. SCHLEGEL (1999: 110), nie obejmuje natomiast parametru ‘rezultatywność’ w czystej postaci, tj. człony dokonane terminatywnych par aspektowych wyrażających osiągnięcie kresu delimitacyjnego (*ностроить, сделать*) nie zostały zaliczone do *Aktionsarten*.

Wśród parametrów kwantyfikacyjnych wyróżniono temporalne parametry kwantyfikacyjne oraz nietemporalne parametry kwantyfikacyjne. Temporalne charakterystyki akcji związane są z wyróżnieniem dwóch parametrów: ‘temporalne ograniczenie akcji’ oraz ‘relacje temporalne między akcjami’. Temporalne ograniczenie akcji dotyczy ograniczenia jednostronnego i dwustronnego. Jednostronne ograniczenie akcji oznacza wyróżnienie ograniczenia lewostronnego (inicjalnego) lub prawostronnego (finalnego)⁷⁹.

Temporalna charakterystyka przebiegu akcji obejmuje wyróżnienie w obrębie akcji faz zewnętrznych: faza przedinicjalna / poprzedzająca rozpoczęcie akcji i postterminalna / następująca po zakończeniu akcji, oraz wewnętrznych: faza początkowa / inicjalna akcji, końcowa / finalna oraz faza przebiegu akcji / intraterminalna (STAWNICKA, 2005d: 439 i nast.). Graficznie przedstawić można usytuowanie faz na osi czasu następująco:

RYSUNEK 1. Konfiguracje fazowe na osi czasu (F_1 — faza przedinicjalna, F_2 — faza inicjalna, F_3 — faza intraterminalna, F_4 — faza finalna, F_5 — faza postterminalna; t_a — punkt początkowy fazy inicjalnej; t_b — punkt początkowy fazy intraterminalnej; t_c — punkt początkowy fazy finalnej; t_d — punkt początkowy fazy postterminalnej)

Dwustronne ograniczenie akcji jest związane z wyróżnieniem dwóch parametrów: ‘ograniczenie interwału o znacznej rozciągłości temporalnej’ (augmentatywność temporalna) oraz ‘ograniczenie interwału o niewielkiej rozciągłości temporalnej’ (w tym także $\lim \rightarrow 0$) (deminutywność temporalna), a także z możliwością podkreślenia granicy końcowej (do jakiegoś czasu).

Relacje temporalne między akcjami sprowadzają się do wyróżnienia relacji nierównoczesności i równoczesności. Relacje nierównoczesności są relacjami poprzedzania lub następstwa. Relacje poprzedzania związane są z przejawianiem wiedzy o faktach przyszłych, natomiast relacje następstwa czasowego — z odniesieniem do akcji poprzedzającej. Zarówno z poprzedzaniem, jak i z następstwem łączy się przejawianie cechy iteratywności rozumianej — dla relacji

⁷⁹ Przy podziale poszczególnych grup rodzajów akcji bierze się pod uwagę krzyżowanie się parametrów, dlatego takie rodzaje akcji, które można charakteryzować za pomocą przynajmniej dwóch parametrów, są odnotowane odrębnie w każdej grupie.

nierównoczesności — jako jednokrotne powtórzenie akcji na osi czasu. Relacja symultaniczności (akcja towarzyszy innej akcji głównej) występuje natomiast z cechą deminutywności (akcja towarzysząca akcji głównej charakteryzuje się zmniejszeniem natężenia).

Nietemporalne parametry kwantyfikacyjne realizują się poprzez iteratywność i nieiteratywność. Nieiteratywność dotyczy wyróżnienia miary realizacji, tj. parametru augmentatywnego i deminutywnego. Cecha augmentatywności przejawia się poprzez charakterystyki ilościowo-intensywne (wysoki stopień intensywności / efektywności akcji) oraz charakterystyki ilościowo-zakresowe (kwantyfikacja uczestników akcji lub objęcie akcją interwału o znacznej rozciągłości). Cechę deminutywności wyrażają charakterystyki ilościowo-intensywne (wyrażanie niskiego stopnia intensywności / ograniczonego zakresu realizacji akcji / objęcie akcją tylko części przedmiotu) oraz ilościowo-zakresowe charakterystyki (kwantyfikacja uczestników akcji oraz objęcie akcją interwału o niewielkiej rozciągłości).

Parametr ‘iteratywność’ prowadzi do wyróżnienia jednokrotności i niejednokrotności. W książce *Aspekt — iteratywność — określniki kwantyfikacyjne* (STAWNICKA, 2007) wprowadziłam termin „dyskretność akcji werbalnej” (dyskretność w czasie i przestrzeni) w odróżnieniu od „dyskretności w grupie nominalnej” (dyskretność w przestrzeni). Dyskretność *sensu stricto* rozumiana jest jako przynajmniej jednokrotne powtórzenie akcji (lub mikroakcji akcji rozczłonkowanej) na osi czasu, a *sensu largo* — jako nie tylko powtórzenie, ale również dwustronne ograniczenie akcji. Wprowadzenie terminu „dyskretność *sensu stricto*”, wskazującego sposób przebiegu akcji na osi czasu, pozwoliło mi ustosunkować się do niektórych kwestii podziału czasowników według cechy powtarzalności (mikro)akcji, a w efekcie — do zagadnień łączliwości tych czasowników z adverbiami kwantyfikacyjnymi⁸⁰, umożliwiło mi także dokonanie podziału na iteratywne i nieiteratywne rodzaje akcji.

Między iteratywnością a dyskretnością zachodzi relacja inkluzji — każda akcja iteratywna jest dyskretna, ale nie każda akcja dyskretna jest iteratywna. W obrębie dyskretności *sensu stricto* według sposobu rozczłonkowania akcji werbalnej wyróżnić można iteratywność wewnętrzną i zewnętrzną. Pierwszy sposób realizacji akcji iteratywnej polega na kwantyzacji, tj. rozczłonkowaniu ukierunkowanym „do środka” poprzez podział na minimalne cząstki (kwanty), które realizują się w porządku sekwentym. Drugim sposobem jest kwantyfikacja, tj. rozczłonkowanie ukierunkowane „na zewnątrz”, powtarzanie

⁸⁰ Wśród pozawerbalnych środków wyrażania dyskretności służących precyzowaniu charakteru dyskretności akcji ważne miejsce zajmują leksykalne wyznaczniki dyskretności (adverbia i wyrażenia adverbialne), informujące o regularności i częstotliwości powtórzeń od pełnej regularności do sporadyczności. Zawierają one informację o tym, czy czynność odbywa się zwykle, przeważnie, bardzo często, często, rzadko lub też nie odbywa się wcale. Podział adwermiów przedstawiłam w: STAWNICKA, 2007: 29—30.

akcji całościowych (ciągłych lub rozcłunkowanych)⁸¹. Kwantyzacja akcji obejmuje multiplikatywność (*machać*) i dystrybutywność (*powybiegać*). Czasowniki multiplikatywne oznaczają akcje kompleksowe, które składają się z identycznych aktów przebiegających sekwentynie, przypisanych tożsamym aktantom.

Iteratywność zewnętrzna — powtarzanie akcji całościowych — charakteryzuje się tożsamością aktantów oraz politemporalnością. W jej obrębie wyróżnia się: dyskontynuatywność, tj. powtarzanie akcji z niską częstotliwością, frekwentatywność, tj. powtarzanie akcji z wysoką częstotliwością, oraz uzualność. Zarówno dyskontynuatywność, jak i frekwentatywność wyrażają odchylenie od normy poprzez zwiększenie (*rzadko, czasami*) lub zmniejszenie (*często, bardzo często*) interwałów między akcjami⁸².

Niejednokrotność odnosi się do kwantyfikacji akcji werbalnej / rozcłunkowania akcji, kwantyfikacji uczestników akcji i dwukrotności (jednokrotnego powtórzenia akcji na osi czasu).

Parametrami niezbędnymi do charakterystyki rodzajów akcji są:

Temporalne parametry kwantyfikacyjne

1. Temporalne ograniczenie akcji

1.1. Ograniczenie jednostronne (fazowość)

1.1.1. Ograniczenie inicjalne (inicjalność)

1.1.2. Ograniczenie finalne (finalność)

1.2. Dwustronne ograniczenie akcji

1.2.1. Ograniczenie interwału o znacznej rozciągłości temporalnej (augmentatywność)

1.2.2. Ograniczenie interwału o niewielkiej rozciągłości temporalnej (deminutywność)

1.2.2.1. Niemomentałość

1.2.2.2. Momentałość

⁸¹ Przy opisie iteratywności termin „akcja werbalna” odnosi się do trzech poziomów: oznacza akt jednostkowy otrzymywany w rezultacie kwantyzacji, akcję całościową, składającą się z pojedynczych aktów, oraz akcję podlegającą kwantyfikacji, składającą się z akcji rozcłunkowanych, ciągłych bądź punktowych.

⁸² Znaczenie iteratywne wyrażają w języku polskim czasowniki przedrostkowe: delimitatywne od podstaw multiplikatywnych (*pomachać, postukać*), dystrybutywne (*powyrzucać, przynosić*), kumulatywne (*nawrzucać czego*); sufiksalne bezprzedrostkowe — iteratywa właściwe (*czytywać, grywać*); prefiksально-sufiksalne: czasowniki iteratywno-deminutywne (*pomachiwać, popiskiwać*), iteratywno-augmentatywne (*wykrzykiwać, nawoływać*); prefiksально-postfiksalne: dystrybutywa (*rozbiec się, zjechać się*); sufiksalne powstałe w rezultacie pierwotnej lub wtórnej imperfektywizacji (*zaczytywać się, zdarzać się, przychodzić, dawać*). Znaczenie iteratywne wyrażają także multiplikatywa leksykalne (*machać, ćwierkać*) oraz dystrybutywa leksykalne (*segregować, parcelować*).

2. Relacje temporalne między akcjami

2.1. Relacja niejednoczesności

2.1.1. Relacja poprzedzania (prospektywność)

2.1.2. Relacja następczości (reduplikatywność)

2.3. Relacja jednoczesności (symultaniczność / komitatywność)

Nietemporalne parametry kwantyfikacyjne

1. Nieiteratywność

1.1. Wysoki stopień intensywności / efektywności (augmentatywność)

1.2. Niski stopień intensywności / efektywności (deminutywność)

2. Iteratywność

2.1. Jednokrotność

2.2. Niejednokrotność

2.2.1. Dwukrotność

2.2.2. Niedwukrotność

Celem analizy materiału językowego będzie sprawdzenie możliwości połączeń parametrów w grupach poszczególnych rodzajów akcji w języku rosyjskim i polskim. W niniejszej pracy przyjęto uściślenia terminologiczne wskazujące jeden, dwa lub (rzadko) trzy parametry charakterystyczne dla danego RA, np. determinatywno-deminutywny RA (*posiedzieć trochę*) łączy cechę dwustronnego ograniczenia akcji oraz deminutywności temporalnej (względnie niewielkiego odcinka temporalnego wypełnionego akcją)⁸³, augmentatywno-iteratywny RA (*wymachiwać ręką*) łączy cechy augmentatywności (wzmoczonej intensywności w połączeniu z iteratywnością — niejednokrotnością)⁸⁴. Termin może także wskazywać parametry bardziej szczegółowe, np. kompletywno-deminutywny RA (kompletywność jako cecha finalności, ograniczenie jednostronne temporalnych parametrów kwantyfikacyjnych oraz deminutywność jako nieiteratywność w ramach nietemporalnych parametrów kwantyfikacyjnych).

Aktionsarten w tekście

W literaturze aspektologicznej ostatnich lat upowszechnił się pogląd, że przeciwstawienie aspektu dokonanego i niedokonanego sprowadza się do różnic między planem pierwszym w tekście ('foreground') a tłem ('background')

⁸³ Temporalne parametry kwantyfikacyjne → temporalne ograniczenie akcji → dwustronne ograniczenie → deminutywność.

⁸⁴ Nietemporalne parametry kwantyfikacyjne → nieiteratywność → augmentatywność.

(HOPPER, 1982: 3—18). W tekstach narracyjnych⁸⁵ za pomocą aspektu dokonanego opisuje się łańcuch zmieniających się akcji, a za pomocą aspektu niedokonanego — tło wydarzeń⁸⁶, por.:

Однажды беспартийный житель Петербурга Иванов вбежал, бледный, растерянный, в комнату жены и, выронив газету, схватился руками за голову.

(А. Аверченко: *История болезни Иванова*; НКРЯ)

Я сидела на лавочке в темном месте скверика, погрузившись в раздумья.

(И. Хмелевская: *Роман века*; БММ)⁸⁷

Obligatoryjne jest również użycie czasownika dokonanego w tekście, w którym na tle akcji charakteryzujących się rozciągłością temporalną występuje inna akcja o charakterze momentalnym (typu: факт — длительность, длительность — факт), por.:

*Когда я вошел к нему, он сидел на стуле в своей сдвинутой шляпе*⁸⁸

(Г. Газданов: *Призрак Александра Вольфа*; НКРЯ)

W tekście narracyjnym w typie sekwentywnym muszą zostać użyte czasowniki dokonane⁸⁹. Jeśli czasownik bazowy należy do kategorii *imperfectiva tantum*, utworzony od niego poprzez perfektywizację czasownik dokonany jest czasownikiem należącym do kategorii *Aktionsart*. Inne stanowisko natomiast zajmuje W. BREU (1984a: 12—13; 1984b: 139). Przytaczając następujące przykłady:

*Иван сидел и писал.
Вдруг закричал ребенок.*

⁸⁵ „В нарративном режиме видо-временная форма интерпретируется не относительно момента речи, а относительно другой точки отсчета — текущего момента текстового времени” (ПАДУЧЕВА, 1996: 296).

⁸⁶ Пор.: „В повествовательных текстах, действительно, СВ [совершенный вид — J.S.] обычно употребляется, чтобы описать передний план текста, т. е. цепь событий, которые составляют скелет повествования, между тем как НСВ [несовершенный вид — J.S.] употребляется, чтобы описать задний план, фон, на котором происходят эти события” (КОМРИ, 2001: 115).

⁸⁷ Funkcje chronologiczne aspektu po raz pierwszy omawiał E. KOSCHMIEDER (1934: 70 i nast.), który wyróżnił trzy tzw. typy sytuacyjne: stało się coś, (potem) stało się coś innego (sekwentywność); działo się to, działo się to i działo się to (paralelność); gdy coś się działo, stało się coś / coś się działo, gdy coś się stało (incydentalność).

⁸⁸ Możliwość użycia czasowników niedokonanych w łańcuchu zmieniających się akcji nie zmienia reguły o obligatoryjności czasowników dokonanych, por. *Когда он ушел, я, по свойственной мне мнительности, подошел к зеркалу и долго всматривался себе в лицо* (М.В. Авдеев: *Тамарин*; НКРЯ).

⁸⁹ Chodzi o taki typ kontekstu, w którym brak środków adwerbialnych wskazujących następcość / uprzedniość.

*Иван сидел и писал. Вдруг вошел ребенок.
Иван сел, написал две-три минуты и вышел.
Иван сел, написал висьмо и вышел.*

twierdzi, że tego typu pary zajmują pozycję pośrednią między *Aktionsarten* i parami „czysto” aspektowymi. Do takich par zalicza przede wszystkim ingresywa (BREU, 1984a: 12—13), a także czasowniki *стучать-стукнуть* w kontekście typu sekwentynowego (BREU, 1984b: 139). Proponuje termin „peryferyjna para aspektowa” i odpowiednio: para ingresywna, delimitatywna, semelfaktywna⁹⁰. Czasowniki atermnatywne zyskują przez perfektywizację jedyną możliwość utworzenia „partnera” dokonanego, chociaż w tym przypadku oba czasowniki różnią się znaczeniem⁹¹.

O przejściu przez fazowe rodzaje akcji funkcji perfektywizacji czasownika bazowego, a zatem roli partnerów aspektowych tekstowych pisze także H.R. Mehlig (МЕЛИГ, 2006: 245—246). Funkcja przejścia roli perfektowego partnera aspektowego przez fazowe RA przejawia się szczególnie w narracji, gdy dana akcja jest ogniwwem w łańcuchu zmieniających się akcji:

Игорь встал, походил по комнате и снова сел.

przy transformacji *praesens historicum* w czas przeszły:

Вдруг он ахаеет. Вдруг он заахал / ахнул.

oraz przy transformacji sytuacji uzualnej w jednostkową:

Когда приходит Игорь, от всегда стучит три раза и мы тогда знаем, что это он. → Когда придет Игорь, он постучит три раза и мы узнаем, что это он.

⁹⁰ Parę aspektową W. BREU (1984a: 21) traktuje jako dwa czasowniki różniące się aspektem, formy jednego leksemu, nie precyzując jednak terminów „czasownik” i „leksem czasownikowy”.

⁹¹ „Bei den peripheren Paaren — pisze W. BREU (1984b: 146) — tritt zusätzlich zur grammatischen Opposition der lexikalische Unterschied auf, der jedoch in bestimmten Kontexten mit aspektuellen Teilbedeutungen zusammenfällt und damit redundant wird”. Funkcjonalne kryterium parzystości aspektowej za V. LEHMANNEM (1988; ЛЕМАН, 1995) uznaje M.Ju. Czertkowa (ЧЕРТКОВА, 1996: 113 i nast.), która bada relację partnerstwa aspektowego, stosując kryterium Ju.S. Masłowa (МАСЛОВ, 1948), polegające na wyznaczeniu możliwości zamiany czasownika dokonanego odpowiednim niedokonanym w znaczeniu *praesens historicum*. Kryterium Ju.S. Masłowa zostaje przez badaczkę uzupełnione użyciem czasowników dokonanych (w znaczeniu konkretnie faktycznym) w porządku sekwentynowym. W badanych kontekstach występują czasowniki temporalnych rodzajów akcji ze względu na obligatoryjność użycia w nich czasowników dokonanych. Z powodu uznania temporalnych modyfikacji abstrahuję od problemu przypisania tym czasownikom cechy wchodzenia w relację partnerstwa aspektowego. Dodam, że stanowisko neutralne w tym względzie zajmują A.A. Zalizniak i A.D. Szmielów (ЗАЛИЗНЯК, ШМЕЛОВ, 2000: 111).

H.R. Mehlig (МЕЛИГ, 2006: 246) nazywa fazowe RA aspektualnymi RA (аспектуальные способы действия) w celu odróżnienia ich od innych RA, które tworzone są od postaw terminatywnych (*приоткрывать, исписать*).

Omawiając problem użycia form werbalnych w kontekście w czasie przeszłym należy wyróżnić znaczenie aorystyczne (аористическое значение) i perfektywne (перфектное значение) form werbalnych (ПРОКОПОВИЧ, 1982: 109—110; БОНДАРКО, 1971: 94—97; ЗОЛотоВА, 1982: 348—356; 1995: 85; ШВЕДОВА, ред., 1980: 632—633; СТАВНИЦКА, 2005e: 9—22)⁹².

Znaczenie aorystyczne dotyczy wyróżnienia konkretnego faktu w przeszłości bez wskazania na skutki, które byłyby aktualne dla późniejszej płaszczyzny temporalnej. Oto przykłady w języku rosyjskim i polskim:

Пришел на работу, поздоровался с начальством, сделал озабоченное лицо и — в Интернет.

(С. Бородин: *Счастье, найденное в «паутине»*; БММ)

Przywitał się z rozstargnieniem, uśmiechnął się zdawkowo i wskazał dwu roślących generałów w lotniczych mundurach.

(J. Gotowała: *Najkrócej żyją motyle*; Korpus PWN)

Znaczenie perfektywne natomiast dotyczy akcji, której skutki są relewantne dla teraźniejszości lub innej późniejszej płaszczyzny temporalnej w przeszłości⁹³, np.:

Na miejsce ceremonii wybrała uroczy kościół przy Pałacu Kawalera w Świerklańcu, oddalonym około 30 kilometrów od Katowic, nazywanym Małym Wersalem. (...) Pierwsi goście przyjechali już około godziny 16.00.

(„Fakt”, 1 II 2004; Korpus PWN)

*Саша **приехал** на Старую площадь утром. На месте Китайгородской стены зияли мертвые провалы, лежали под снегом груды векового кирпича.*

(А. Рыбаков: *Дети Арбата*; БММ).

⁹² Znaczenie perfektywne rozpatrywane jest tradycyjnie w literaturze przedmiotu jako znaczenie główne formy werbalnej (ВИНОГРАДОВ, 1972: 443; BARNETOVÁ i in., 1970: 358). O znaczeniu aorystycznym i perfektowym zob.: ПРОКОПОВИЧ, 1982: 109—110.

⁹³ A.W. Bondarko (БОНДАРКО, 1971: 95) proponuje traktować użycie form czasownikowych w czasie zaprzeszczonej *plusquamperfectum* jako wariant znaczenia perfektywego.

Ядвига Ставницка

Сопоставительное изучение семантико-словообразовательной категории *Aktionsarten* в русском и польском языках

Том I

Глаголы с модификационными формантами

Резюме

Книга посвящена изучению семантико-словообразовательной категории *Aktionsarten* (способ глагольного действия) в русском и польском языках. Под способом глагольного действия понимается значение семантико-словообразовательных групп глаголов, выделяемых на основе модификации значений исходной глагольной формы с точки зрения количественных (в широком смысле) характеристик.

Данная книга представляет собой первую часть исследования, посвященного сопоставительному изучению семантико-словообразовательной категории *Aktionsarten* в славянских языках. Вторая часть посвящается характеристике текстовых эквивалентов русских способов глагольного действия в польском языке на материале перевода произведений русской художественной литературы. Исследование текстовых эквивалентов проводится также в направлении обратном, т.е. от польского к русскому языку.

Непосредственным объектом исследования в предлагаемой работе были средства выражения способов глагольного действия, характерные для современного русского языка, в сопоставлении с соответствующими средствами польского языка. Была предпринята попытка выявить семантические различия между однотипными способами глагольного действия и объяснить наличие расхождений в рассматриваемых языках в отношении распределения изучаемых средств. На основе проделанного семантического анализа доказывается, что сходные элементы плана содержания передаются в обоих языках тождественными либо различными средствами плана выражения.

Книга состоит из трех глав. Во вступительной части рассматривается круг исходных теоретических проблем и понятий, связанных с решением поставленных в работе задач, выясняются вопросы разграничения понятий модификации и мутации, выделения способов действия в лингвистической литературе, а также взаимоотношения вида и способа глагольного действия. Предлагается выделить параметры, на основе которых можно классифицировать способы глагольного действия. Три главы посвящены, соответственно, исследованию временных способов действия (Глава I), способов действия, выражающих количественную степень проявления действия (Глава II) и итеративных способов действия (Глава III) в исследуемых языках.

В заключительной части предлагается классификация способов действия, характеризуются способы глагольного действия, выражаемые полипрефиксальными глаголами, а также описываются сходства и различия (качественные и количественные) в распре-

делении словообразовательных формантов в русском и польском языках для определения возможных последующих способов глагольного действия.

Результаты исследования обширного языкового материала могут послужить базой для определения типологических сходств и различий не только изучаемых языков, но и других славянских, а также для методико-дидактических целей. Следует поэтому подчеркнуть целесообразность дальнейших сопоставительных исследований способов глагольного действия в славянских языках. Исследования подобного рода представляются крайне важными для адекватного описания аспектологических систем языков этой группы.

Jadwiga Stawnicka

A comparative study of the semantic-derivational category of *Aktionsarten* in Russian and Polish

Volume I Verbs containing modificational formatives

S u m m a r y

The aim of the present work is to describe the semantic-derivational category of *Aktionsarten* (types of verbal action) in Russian and Polish. The term «types of verbal action» subsumes semantic-derivational classes of verbs distinguished on the basis of modifications in the meanings of verb bases from the point of view of quantitative characteristics (*sensu largo*).

The present book is the first part of a study devoted to the contrastive analysis of the semantic-derivational category of *Aktionsarten* in Slavonic languages. The second part, which focuses on the characterization of Polish textual equivalents of Russian types of verbal action, will make use of Russian literary texts and their translations into Polish. The analysis of textual equivalents will also be carried out in the opposite direction, i.e., Polish will be treated as the source language and Russian as the target language.

The first part of the book investigates various means of expressing types of verbal action in contemporary Polish compared with the means of expressing action types in Polish. An attempt is made to indicate semantic differences between kinds of action which belong to the same type and to account for differences between Russian and Polish in the distribution of means of expressing types of verbal action. The semantic analysis carried out in this work shows that the similarity at the semantic plane is achieved in the two languages either by employing identical or distinct means of expression.

The book consists of 3 chapters. The introduction explains a number of theoretical issues and concepts involved in clarifying the problems posed in this monograph. It deals with the issue of determining the border between the concepts of modification and mutation, and also with the topic of identifying types of action in the linguistic literature, and with the correlation between aspect and types of action. Description is given of parameters employed for classifying types of action in Russian and Polish.

The following chapters are devoted to the characteristics of temporal types of action (Chapter I), types of action which express quantification of the measure of the extent of the action (Chapter II) and of iterative types of action (Chapter III) in Russian and Polish.

In the final part a classification is offered of types of verbal action in Russian and Polish. A description is given of types of action expressed by polyprefixal verbs in Russian and Polish. Moreover, similarities and differences (both qualitative and quantitative ones) are discussed in the distribution of derivational formatives in Russian and Polish for particular types of action.

The results of investigating the rich linguistic data may serve as a basis for identifying typological similarities and differences not only for the languages under analysis but for other

Slavonic languages, and they may be employed for the purposes of language teaching and learning. Consequently, it is expedient to carry out further investigations on the comparison of types of action in Slavonic languages. Such investigations contribute profoundly to the development of Slavonic comparative aspectology since they aim toward a complete description of a system of actional meanings in Slavonic languages.

Na okładce zamieszczono: Konrad Swinarski: *Abstrakcja* (ok. 1950, pastel, karton)
ze zbiorów Muzeum Historii Katowic

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego dziękuje Muzeum Historii Katowic
za umożliwienie reprodukcji

Redaktor: Olga Nowak

Redaktor techniczny i projektant okładki: Małgorzata Pleśniar

Korektor: Mirosława Żłobińska

Copyright © 2009 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-1775-5

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 18,0. Ark. wyd. 22,0.

Przekazano do łamania w styczniu 2009 r.

Podpisano do druku w kwietniu 2009 r.

Papier offset. kl. III, 90 g Cena 33 zł

Łamanie: STUDIO NOA Ireneusz Olsza

ul. Emerytalna 17c/48, 40-729 Katowice

Druk i oprawa: EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna

ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek

